

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Světští aneb lidé nejen z maringotek

René Starhon

Plzeň 2018

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra antropologie
Studijní program Antropologie
Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce
Světští aneb lidé nejen z maringotek
René Starhon

Vedoucí práce:

Mgr. Lenka Jakoubková Budilová, Ph.D.
Katedra antropologie
Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2018

.....

Obsah

1	Úvod	4
2	Literatura, stav bádání	4
3	Základní pojmosloví	5
4	Metodologie	6
4.1	Respondenti	7
4.2	Facebooková skupina	8
5	Identita	9
5.1	Historická perspektiva	11
5.1.1	Etnografie	12
5.1.2	Kriminalistika jako proto-etnografie?	13
5.2	Tradiční ekonomické aktivity	17
5.2.1	Legislativa, migrační politika a ekonomické podmínky	17
5.2.2	Loutkoherectví	20
5.2.3	Cirkus, artisté a menažerie	20
5.3	Současná perspektiva, vnitřní stratifikace	22
5.3.1	Lunaparky, kolotoče	23
5.3.2	Stánkový prodej, obchod	24
5.4	Identita – shrnutí	25
6	Světská mluva	27
6.1	Geneze sběru středoevropského argotu	28
6.2	Lexikální romismy v českém argotu	32
6.3	Analýza souvislého textu, praktické ukázky	34
6.4	Sociální kontext světské hantýrky	43
7	Závěr	46
8	Literatura	48

1 Úvod

Atmosféra světa zábavy a iluzí zůstává i navzdory technologickým inovacím, politickým a společenským změnám více méně stejná. A stejný zůstává i pohled nás - „domácích“ na ty druhé - „světské“. Určitá „exotičnost“ lidí z cirkusového nebo kolotočářského prostředí nás na jednu stranu přitahuje ale na druhou stranu cítíme jejich jinakost, která v nás logicky budí nedůvěru, ale zároveň nastoluje otázky. Kdo jsou vlastně ti lidé, o kterých říkáme, že jsou „světský“? Jak oni sami sebe nazývají? Jak vnímají svojí „světskost“ samotní aktéři? Kdo má nárok se za „světského“ prohlásit a být komunitou akceptován? Z uvedených několika otázek se odvíjí i jeden z cílů předkládané diplomové práce. Vymezení hranice kolektivní identity a dekonstrukce mechanismů, které tuto hranici určují. Dalším z cílů práce je představení a analýza specifické mluvy „světských“ a její sociální kontext především jako jeden z identifikačních nástrojů skupinové identity.

Smyslem práce proto není podat ucelený obraz, kompletní studii na obecné téma ale zaměřit se na dvě konkrétní témata, a to téma skupinové identity a téma „světské“ mluvy. První část práce se zaměří především na přehledný souhrn dostupných relevantních dat týkajících se především původu současných světských rodů. Tématem druhé části práce bude „světská“ mluva a její pozice v rámci současných i historických sociolektů.

2 Literatura, stav bádání

Považuji za důležité zmínit fakt, že na rozdíl od evropského trendu zůstaly výzkumy marginálních skupin obyvatel („světské“ v tomto smyslu za marginální sociální skupinu považují) českou etnografií opomíjeny téměř až do poloviny 20. století. Výjimkou je časopis Český lid, založený Čeňkem Zibrtem a Luborem Niederlem v roce 1891, který se orientoval na národopisná a etnologická témata a dílčí studie z prostředí českého venkova se okrajově zabývaly i otázkou osob „světem jdoucích“. Jedná se o texty Bedřicha Moravce (1895) - „Světem jdoucí“, Řada figurek z našeho života venkovského, Jana Tykače (1902) - Kočující obchodníci, Emila Drobila (1909) - Světem jdoucí a Josefa Smetany (1928) - „Světem jdoucí“ na Slánsku. Je ovšem třeba podotknout, že vědeckou úroveň příspěvků poněkud snižuje amatérská základna autorů těchto textů. Pro účely této diplomové práce jsou proto v tomto kontextu velice cenné i příspěvky četnictva a později příslušníků SNB pocházející z třicátých a padesátých let 20. století. Je to především *Slovníček – světská hantýrka* z roku 1937 od Jaroslava Podzimka a *Zkušenosti z boje proti trestné činnosti světských osob* z roku 1959 od

Jaroslava Šturmy. Důležitým faktem je že se zde poprvé setkáváme s výrazem „světská osoba“. Velkým přínosem pro studium daného tématu je práce Jaroslava Bartoše – *Loutkářská kronika* z roku 1963. Autor zde na základě vydaných koncesí nebo žádostí o ně přinesl první ucelenou kolektivní biografii lidových loutkoherců z Čech, Moravy a Slezska. Kromě seznamu jmen loutkářů ale i jiných provozovatelů pouličního umění uvádí i informace o tom za jakých podmínek mohli nebo nemohli dostat licenci, reflektuje politickou situaci a každodennost.

Za velmi přínosnou a tematicky relevantní práci současného sociovědního kurzu považuji monografii Pavla Himla (2007) *Zrození vagabunda*, která na základě sběru dat z výslechových protokolů, nařízení a státních patentů a úřední korespondence reflektuje sociální pozici neusedlých osob. S tematikou „světských“ se setkáváme i v řadě diplomových a bakalářských pracích vysokoškolských studentů různých sociovědních a historických oborů. K těm nejlepším patří podle mého názoru práce Markéty Skočovské (2010) *Světští: Identita a základní kulturní rysy*, která se jako první hlouběji zabývá definicí „světské“ identity na základě vlastního terénního výzkumu a vynikající práce Hanky Tlamsové (2016) *Loutkoherci, gymnasté, kramáři a šlejiři. Proměny životních strategií světských rodů od konce 18. do počátku 20. století*. Práci Hanky Tlamsové považuji zatím za nejlepší metodologicky zpracovanou studii tematicky orientovanou na problematiku „světských“ osob. Oceňuji především pečlivou a systematickou práci se zdroji a kritický přístup k dosavadní práci s daty a jejich interpretací.

3 Základní pojmosloví

Kdo je kdo aneb jak kdo koho označuje. Vzhledem k faktu, že předkládaná práce vychází z velké části z literatury období konce 19. a první poloviny 20. století budu často pracovat s výrazem cikán, cikánský způsob života, cikánština, cikánští míšenci apod. Myslím, že není třeba vysvětlovat, že v rámci tehdejšího akademického i politického diskurzu se pojem Romové nepoužíval. Zároveň je potřeba mít na zřeteli, že za cikány byli často označováni lidé, kteří s Romy či Sinty neměli společný původ a toto označení získali na základě neusedlého způsobu života. Problematické je vymezení pojmu „světský“, spisovněji „světští“ a „světáci“. V kontextu následujících textů rozlišuji „světáky“ jako osoby usedlé, příležitostně migrující za prací a „světské“ jako osoby neusedlé, u kterých je kočování základní ekonomickou strategií. Operativně budu používat pojem „světem jdoucí“ jako synonymum pro výraz „světský“ protože se většina dotazovaných s tímto termínem nejvíce ztotožňuje (srov. Skočovská 2010). Většina světských sama sebe nazývá „jauneráky“, přičemž označení jaunerák nelze, jak se později ukáže, považovat za autonymum. Označení „komedianti“ je zpravidla vnímáno jako hanlivé.

Všichni ostatní, tj. osoby „nesvětské“ jsou potom „domáci“, „lidé z privátu“, „gádžové“ nebo „chrapouni“, poslední dva výrazy lze považovat za lehce hanlivé ale v podstatě se jedná o synonyma slov sedlák, buran apod. jako opozice člověka „světa znalého“. Výjimku tvoří příslušníci romských skupin, které označovat za gádže či chrapouny nelze a jsou označováni jako „Romáci“ nebo slovníkem domácích, tj. cikáni. Někteří Romové hovoří o „světských“ jako o „chálech“¹, ale je dost pravděpodobné, že se jedná a zastaralý výraz předválečné skupiny českých a moravských Romů, který se v rámci poválečné migrační vlny ze Slovenska nepoužívá (srov. Horváthová 2005: 69).

4 Metodologie

Základním metodologickým postupem byl sběr (vytváření) kvalitativních dat, jejich analýza a interpretace. Jako konkrétní postup k získávání jsem zvolil metodu desk research² jejíž součástí je i důkladné studium vývoje středoevropského argotu a kontaktní terénní výzkum s respondenty. V rámci metody desk research lze pracovat, kromě standardních zdrojů (odborná relevantní literatura) i se všemi „otevřenými zdroji“, které v současné době nabízí internet. Jedná se mimo jiné i o tzv. internetové sociální sítě, diskuzní fóra a osobní i firemní webové stránky. Při práci s takovými zdroji je ovšem potřeba zvýšit úroveň kritického přístupu, vzhledem k časté anonymitě aktérů a celkovému „odosobnění“ diskutérů či přispěvatelů. V minimální míře může analýza virtuálních sociálních sítí a diskuzních skupin vést k vytvoření pracovních hypotéz. V tomto konkrétním případě jsem využil aplikaci Facebook a stal se členem uzavřené skupiny „Světlem jdoucí“ a otevřené skupiny „Světský život“. Vzhledem k již velmi distinktivnímu vnímání sociální reality na *jauneráky* (světské) a *chrapouny* (nesvětské) je tato „virtuální“ realita, díky anonymnímu přístupu k síti, ještě vyhocenější a obávám se, že kladením otázek nebo snahou zavést rozhovor by se výzkumník – *chrapoun* nic nedozvěděl (viz obrázek č. 2). Z tohoto důvodu jsem dal přednost neúčastněnému pozorování a některé z aktérů jsem kontaktoval formou soukromé zprávy.

Je obecně známým faktem, že zkoumaná skupina je vůči outsiderům dost uzavřená, zvolil jsem proto jako způsob získávání informátorů metodu *snowball sampling*.³ Kontaktní terénní

¹ volný překlad by byl nejspíše takový, který souvisí s jídlem – např. nenasyta, chamtivec nebo v druhém významu také člověk který je mazaný, vychytralý

² analýza sekundárních dat – přístup, který je založen na zpracování již existujících dat. Tyto data mohou mít podobu odborných publikací, zpráv z médií, výstupů z výzkumných projektů, formálních i neformálních dokumentů a databází státních a nestátních organizací, výročních zpráv atp.

³ metoda výběru zkoumaných osob do vzorku řetězením kontaktů

výzkum probíhal převážně u jedné cirkusové rodiny a jedné kramářské rodiny. Dalším klíčovým informátorem nebyla osoba „světského“ původu ale člověk, který strávil v osmdesátých letech minulého století jednu sezónu u cirkusu Humberto jako hudebník. Základním zdrojem dat byl soubor audiovizuálních záznamů pořízených již v roce 2012 v souvislosti s návštěvou cirkusové rodiny provazochodců. Jedná se o několik hodin neformálních a polostrukturovaných rozhovorů. Jako záznamové médium jsem zvolil diktafon a videokameru a získaná data zpracoval pomocí aplikace MAXQDA (poznámky, kódování, třídění). Transkripci polostrukturovaných a nestrukturovaných rozhovorů jsem prováděl pomocí aplikace F4 a veškerá data archivuji v „kontejneru“ MAXQDA pro další použití, eventuálně pro týmovou práci. Na doporučení prvního informátora pana Tomáše jsem kontaktoval pana Ladislava (tradiční cirkusová rodina) o kterém jsem věděl, že by mohl mít magnetofonový pásek s nahrávkou pohádky ve „světštině“. Jednalo se o nahrávku z roku cca 1960. Zakoupil jsem magnetofon z té doby a provedl digitalizaci tohoto záznamu a posléze transkripci (viz analýza souvislého textu). Během poslechu a digitalizace pásku byli přítomny i vnoučata pana Ladislava, takže bylo možné otestovat jejich znalost „světšské“ mluvy. Polostrukturovaný rozhovor s panem Ladislavem, jeho manželkou a vnoučaty jsem zaznamenal na diktafon a provedl přesnou transkripci. Získaný audiozáznam souvislého textu jsem používal jako médium při zjišťování kompetence jednotlivých informátorů ve „světšké“ mluvě.

4.1 Respondenti

Na základě žádosti některých informátorů jsem se rozhodl respondenty částečně anonymizovat, uvádím pouze jméno bez příjmení, profesi a věk. Pan Ladislav (70 let, provazochodec, loutkoherec a kronikář rodiny) byl klíčovým informátorem této diplomové práce. Patří k šesté generaci slavného provazochodeckého a loutkářského rodu, který začínal na konci 18. století s loutkovým divadlem. Ve volném čase se pan Ladislav věnuje archivní práci týkající se jeho rodiny. Má rozpracovanou historii šestnácti rodů od roku 1785. Databáze obsahuje asi 2500 osob, které jsou s ním v příbuzenském vztahu. Pracuje s archivními materiály jako matriční zápisy, staré fotografie atd. Zaznamenal také vzpomínky svého otce, které si psal o své babičce. Matka pana Ladislava pocházela také z provazochodecké rodiny. Od tří let chodí po laně a věnuje se i druhé tradici rodu – loutkářství. Synové mají mimo sezónu angažmá například v Německu, kde vystupují v cirkusech a ve sportovních halách. Sezónu všichni tráví ve finském lunaparku, kde předvádějí provazochodecké show. Pan Ladislav má i záznam v

Guinnessově knize rekordů – přechod po laně přes řeku ve finském městě Imatra. Ve Finsku vystupoval poprvé před 27 lety. Manželka pana Ladislava je původem z velmi rozvětveného „světského“ rodu, jsou spolu čtyřicet let a chodit po provaze se učila již jako dospělá, protože pochází z rodiny pouťových obchodníků. Mají dceru a dva syny. Jeden syn má za manželku Finku, podnikatelku v oboru květinářství a zahradnictví. Dalším z klíčových informátorů je pan Tomáš (52 let, podnikatel) který v 80. létech minulého století pracoval jako trumpetista cirkusu Humberto. Pan Tomáš v té době začal sbírat a zapisovat slova světské mluvy.

„Mně to zajímalo...oni se od toho distancovali...takže jsem vymýšlel, jak je motivovat...a nejmíc o čem chtěli povídat byly ty loutky, který mně tehdy vůbec nezajímali ale viděl jsem, že ty lidi nejmíc zajímají ty loutky...já jsem tehdy pletl košík a ten mladší ... já už ted' nevím, jak se jmenoval...tak říká, že má tu bábu, krásnou čarodějnici a že nemá pro ni nůši, pro tu loutku že nemá nůši...tak jsem mu upletl z vrbového proutí tu nůši...no a on byl nadšenej, a tak mi dali tu nahrávku...no já jsem tam nejdřív sehnal tu jednu písničku Tyčím ten jaunerák orma a pak Čávátka tachtěte suvel, to byla ta druhá, jo... a on mi pak říká no a my máme i pohádku.“⁴

Dalším z respondentů je pan Petr (41 let), který pochází z rodiny podomních obchodníků.

„...děda byl ze z Plzně...ty hauzírovali⁵, víš? Jsou světský a komedianti, komedianti ty maj kolotoče, jo...a ty, jak hauzírovali to byli takový ty, jak měli ty látky a kraviny a jezdili po tých gávech⁶ ... a nabízeli to a takhle...děda byl pak vedoucí zeleniny...“⁷

Otec pana Petra není ze světského rodu a pan Petr se za světského považuje pouze z části. Posledním z klíčových informátorů byla paní Hana (40 let), která patří do velké cirkusové rodiny, ale její otec zvolil kariéru houslaře a paní Hana vystudovala hudební konzervatoř. Přestože udržuje kontakty se svojí cirkusovou rodinou cítí se spíše jako „domácí“ než „světská“.

4.2 Facebooková skupina

Světém jdoucí – skupina vytvořená pro členy, příbuzné a příznivce světém jdoucích rodů. Skupina je založená především za účelem usnadnění genealogického pátrání po těchto rodech, jejich osudech a kořenech.⁸

⁴ rozhovor pan Tomáš 13.3. 2016

⁵ podomní obchod

⁶ vesnice

⁷ rozhovor pan Petr 16.3. 2016

⁸ Světém jdoucí. In: *Facebook* [online]. [cit. 2017-07-05]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/svetskerody/>

Využívání internetové sociální sítě Facebook jako výzkumného nástroje není v rámci sociovědních oborů zavedený a metodologicky nadefinovaný postup. Problémy vidím především v nejasnostech týkajících se formy odkazování, citací a soukromí uživatelů sítě. Zároveň se ale nabízí možnost interakce s velkým počtem uživatelů a možnost práce na principu *focus group*. Členstvím v jedné z uzavřených facebookových skupin *Světlem jdoucí* jsem se stal především pozorovatelem, v několika málo případech jsem vstoupil do diskuze s dotazem. V době finalizace této diplomové práce má skupina 484 členů a má jasně stanovená pravidla:

- 1) *Skupina je určena pro všechny bez rozdílu. Nikdo nemusí, jakkoliv prokazovat, že má nebo nemá světskou krev. Nikdo nebude zpochybňovat původ jednotlivých rodů.*
- 2) *Tato skupina je určena především pro tvorbu rodokmenu světem jdoucích a poznání jejich zvyků. Jsou vítány jakékoliv materiály k rodokmenu (rodné listy, oddací listy, odkazy na matriku aj., novinové ústřižky, fotografie aj.)*
- 3) *Do světem jdoucích patří: komedianti, loutkoherci, artisté, majitelé cirkusů, kolotočů, krotitelé dravé zvěře, kramáři, brusiči, handlíři, knihaři, deštníkáři, klempíři a jiní. O tyto rody se zajímáme.*
- 4) *K fotkám pište prosím co nejvíce informací – data, kdo tam je, kde a kdy se narodili.*
- 5) *Nesmyslné příspěvky netýkající se tématu budou smazány.*
- 6) *Za napadání, urážky a jiné nevhodné chování bude vyhazov.*⁹

Po přijetí do skupiny jsem se identifikoval jako osoba „nesvětská“ a informoval jsem ostatní členy o tom, že pracuji na diplomové práci, která se týká „světských“ rodů. Cílem mého vstupu do tohoto „terénu“ bylo především navázat kontakt s potenciálními respondenty a monitorovat používání hantýrky při vzájemné interakci ostatních členů. Nesporným přínosem členství ve skupině bylo širší pochopení emocionální a psychologické stránky povědomí o „světském“ původu, zprostředkované přístupem k rodinným fotografiím a kopiím historických dokumentů, které členové sdíleli s ostatními v rámci uzavřené skupiny. Zároveň si uvědomuji hranici etického kodexu výzkumu, a proto veškeré citace budu anonymizovat.

5 Identita

„Nejde o profesi, jde o životní styl, postoj a hodnoty které ctíme a uznáváme a jsou v nás zakořeněny od věky věků! Zda jestli někdo ještě kočuje či nikoliv s tím nemá nic už společného,

⁹ c.d., 30. prosinec 2014 [cit. 2017-07-05].

ale je pravda, že jen zřídka kdy se někdo "z venčí" přizpůsobí našemu tempu a stylu života. Naopak už to jde snáz.“¹⁰

Budeme-li se v souvislosti s otázkou kdo jsou světští zabývat pojmy sdílené nebo kolektivní identity, téměř vždy narazíme na základní problém, kudy vede ať už symbolická, nebo jakákoliv hranice mezi my a oni (nebo oni a ti druzí) a z jakých stavebních prvků se taková vzájemně vymezená dělicí linie skládá. Abych získal alespoň základní teoretickou oporu, nahradím operativně pojem sdílené, respektive kolektivní identity pojmem etnicita, přestože anebo právě proto, že neexistuje univerzální definice etnicity. Cílem této práce ale není prohlásit, zda můžeme světské považovat za etnickou skupinu či nikoliv, koncept etnicity budu proto používat pouze jako analytický nástroj. V sociální antropologii se nabízí celá škála přístupů k interpretaci pojmu etnicita, které můžeme zjednodušeně rozdělit na dvě základní kategorie, primordialistické (esenciální) pojetí etnicity, které předpokládá, že etnicita je fundamentálním aspektem lidské existence, lidské povahy, který je neměnný, daný, přirozený a modernistické (konstruktivistické, instrumentalistické, situacionistické atd.), které etnicitu vnímají jako sociální eventuálně kulturní konstrukt. V tomto smyslu je často odkazováno na kulturu a potažmo kulturní rozdíly jako jedním ze základních rozpoznávacích znaků. Bylo by chybou považovat samotné kulturní odlišnosti za rozhodující znak etnicity. Podle T. H. Eriksena (2012: 22) etnicita „v sociální antropologii odkazuje jednoduše k aspektům vztahů mezi jakýmkoliv skupinami, které jsou jak vlastními členy, tak ostatními nahlíženy jako kulturně odlišné“, avšak samotné kulturní odlišnosti mezi dvěma skupinami ještě neznačí etnicitu, ta se projevuje tehdy, udržují-li skupiny mezi sebou alespoň minimální kontakt a zároveň být přesvědčeni o tom, že „ti druzí“ jsou kulturně odlišní. Vztah mezi kulturou a etnicitou tedy není ekvivalentní i když se tak zdánlivě může jevit, různé etnické skupiny mohou sdílet stejné kulturní znaky a zároveň jedna etnická skupina nemusí vždy sdílet shodnou kulturní základnu. Etnicitu tedy nelze vnímat jako součet objektivně přítomných kulturních odlišností ale jako souhrn sociálně relevantních kulturních rozdílů, které konvergují jako tzv. etnická hranice (Barth 1969: 15). Z Barthaova pojetí etnicity vyplývá, že etnicita se vytváří v procesu sociálního jednání, které se odehrává na etnické hranici a je spíše situačně definovaná. Tyto etnické hranice, které jsou propustné, navíc i pomáhá utvářet. Podle Bartha lze sociální jednání rozdělit na dva základní typy. V prvním případě aktéři vymezují svou vlastní etnickou identitu a v druhém případě vymezují ty „druhé“ (Barth 1966). Jenkins v návaznosti na vnitřní a vnější definování hovoří o skupinách a

¹⁰ c.d., 14.června 2015 16:06 [cit. 2017-07-05].

kategoriích, kdy „sociální skupiny definují sami sebe (...), sociální kategorie jsou identifikovány, definovány a vymezovány druhými“ (Jenkins 1994: 201). Na základě těchto tvrzení lze prohlásit, že každá kolektivní identita „je výsledkem vzájemné interakce procesů vnitřního a vnějšího definování“ (c.d.: 201). Podle Jenkinse je častým problémem současného sociovědního kurzu zaměření se „především na vnitřní procesy skupinové identifikace, a to na úkor kategorizace“ (c.d.: 197), což ve svém důsledku vede k tomu, že se „nevěnuje dostatečná pozornost etnicitě jako sociálnímu závazku nebo stigmatu“ (c.d.: 192).

Z primordialistického úhlu pohledu přistupuje k tématu kolektivní identity Pierre L. van den Berghe, který vidí analogii mezi příbuzenstvím a etnicitou – etnické cítění chápe jako rozšíření cítění příbuzenského, vnitroskupinovou solidaritu jako rozšířenou formu nepotismu. Pro pojem etnická skupina zavádí nový výraz – ethny, který (za předpokladu existence pravidla unilineární descendance) definuje jako entitu, která je vnitřně rozdělená do vzájemně se nepřekrývajících unilineárních rodových skupin (klanů), v jejichž rámci probíhá směna žen (Berghe 1981: 22). „Primordiální ethny je tedy rozšířenou rodinou: ethny skutečně představuje vnější hranici oné přirozené skupiny blízkých či vzdálených příbuzných...“ (c.d.: 25). Etnické hranice se podle Bergha utvářejí prostřednictvím preferenční endogamie a teritoriality (c.d.: 24). Etnické markery rozděluje na tři základní kategorie, které nejsou vzájemně vylučné. Prvním je geneticky přenášený fenotyp, druhým „etnický stejnokroj“ (oblečení, tetování, obřízka apod.) a třetím je behaviorální marker – jazyk, repertoár chování, vědomosti dostupné jen zasvěceným apod. (c.d.: 29).

V následujícím textu budu přihlížet k oběma teoretickým přístupům, primárně budu vycházet z konstruktivistického pojetí, ale domnívám se, že i primordialistické hledisko je v případě zkoumané populace relevantní.

5.1 Historická perspektiva

Za „světské“ v dnešní době považujeme především provozovatele lunaparků nebo cirkusové artistry. V historické perspektivě pojem „světské osoby“ zahrnuje daleko širší škálu sociálních identit, které nelze opomíjet. Jednalo se o různé, dnes již neexistující profese kočovníků v jejichž rámci docházelo k častým maritálním vazbám a téměř všechny současné „světské“ rody lze označit za jejich potomky (srov. Tlamsová 2016: 33-34). Jak jsem již zmínil výše, historických nebo etnografických pramenů zabývajících se marginálními skupinami na našem území je málo. Předmětem zájmu badatelů v druhé polovině 19. století byl především

český venkov a jeho obyvatelé. Ke změně dochází teprve v devadesátých letech minulého století, pod vlivem historické antropologie a dějin mentalit. V následující části práce budu proto vycházet také z kriminalistických pramenů, které do jisté míry suplovaly nezájem etnografické obce.

5.1.1 Etnografie

Ve sborníku *Český lid* z roku 1895 můžeme najít dobový obraz člověka „světem jdoucího“, důležité je upozornit, že autor nepoužívá pojem „světský“, s tímto výrazem se setkáváme až později, a to v textu Jaroslava Podzimka z roku 1937 (viz kapitola 6.1). Autor článku Bedřich Moravec hovoří o lidech, ke kterým počítá pocestné brusiče a kramáře, kterým se někde začalo říkat „hauzírníci“. V dřívějších dobách patřili mezi „světem jdoucí“ i pocestní advokáti, zvěrolékaři, zaříkávači, faciřové (potulní myslivci), krtičkáři (chytali krtky a podobná zvířata a jejich kůži prodávali), brabenáři (vybírali mravenčí kukly a prodávali je ptáčníkům), kořenáři, zeměměřiči, dohazovači nevěst a ženichů, vlasáři (skupovali vlasy) a další. Podobným způsobem popisuje ve stejném sborníku v roce 1909 osoby „světem jdoucí“ také Emil Drobil, který tento seznam profesí a řemesel doplňuje: „...*Někdy zabloudili do vsi též komedianti, již provozovali umění své buď na návsi, nebo v hostinci. Nejráději je ovšem vítaly děti. Zvláštní stanovisko v této společnosti zaujímalí různí krtičkáři, krysaři a myšaři. Pomáhali hospodářům nejen od rozličné obtížné havěti, ale zabývali se též tajemným léčením lidí a zvířat. Také cikáni a cikánky bývali po vesnicích dosti častými hostmi. Cikáni prodávali řetězy, sekery a nebozezy, cikánky nerozumným ženám vykládaly karty, hádaly z dlaní a čarovaly...Židé chodívají po vesnicích s ranci a kupují všeliké druhy peří...Vedle již vyjmenovaných přicházeli do vesnice různí „muzikanti“, jako kolovrátkáři, flašinetáři, harfeníci a šumaři, kteří za chvilkovou produkci svého pochybného stroje nebo umění dožadovali se nějakého daru“.* Posledním z přispěvovatelů sborníku *Český lid*, který se zmiňuje o lidech světem jdoucích je v roce 1928 Josef Smetana: „...*0 duševní zábavu, starali se občas komedianti: (loutkáři), kteří zrobí vše si z několika prken sedadla před svým stánkem, pod širým nebem rozloženým, předvedli a sehráli s dřevěnými figurkami nějaké představení při hudbě rozvrzaného kolovrátku. Pro děti nejzajímavější a nejlákavější při tom bylo slavnostní veřejné ohlášení her při příjezdu do vsi. Celá rodina, vyšňořena ve fantastických krojích, vyšla v průvodu odpoledne za rachocení bubnů po případě i hlaholu trubky na náves, přivolala k sobě veškerou omladinu, již za všeobecného napětí oznamovala pořad her, zvala přítomné i nepřítomné na večerní představení“.*

Analýzou skromných dat ze sborníku *Český lid* docházím k závěru, že podstatou ekonomické aktivity kramářů a podobných socioprofesionálních skupin byl sběr předmětů, které usedlá majorita vyřadila jako neužitečné a bezcenné věci např. obnošené šatstvo, poškozené železné nástroje, hadry apod. Přijímání odměny v naturáliích a podomní prodej tzv. hauzírování potom zvýhodňovalo jejich služby oproti službám usedlých obchodníků, kteří přijímali pouze platby v hotovosti. Sběr předmětů, které usedlé obyvatelstvo vyřadilo jako bezcenné, jejich oprava či jiná forma zpracování do prodejné formy zajišťuje dlouhodobou ekonomickou životaschopnost, protože se jedná o jeden z primárních prostředků snižujících výdaje. Může se jednat o strategii základní, nebo platformu pro další aktivity. Podomní obchodníci také přinášeli izolovaným domácnostem zprávy ze světa nebo klepy. V tomto smyslu by bylo možno posunout „hauzírování“ z marginální zóny a chápat ho jako každodenní realitu vesnického společenského života i jako jednu z důležitých součástí venkovské ekonomiky. Rozvoj podomního obchodu od poloviny 18. století lze přičíst především demografickým a socioekonomickým faktorům, kdy vysoký nárůst populace způsobil zvýšení počtu nemajetných venkovských vrstev, nemožnost pracovního uplatnění v zemědělství v některých regionech a nutil část venkovského obyvatelstva hledat alternativní zdroje obživy. Zároveň se zvyšoval zájem o určitý druh zboží, produkovaného ve vzdálenějších lokalitách, zejména textilní a galanterní výrobky a průmyslové produkty. Jako další socioprofesionální skupinu formující se v tomto období lze označit „poskytovatele zábavy“. Výše uvedení autoři hovoří o „komediantech, flašinetářích, harfenících“ apod. Mezi tzv. komedianty byli také zahrnováni loutkoherci. Většina současných „světských“ uvádí právě loutkoherce jako zakladatele rodu. Loutkoherectví se často pojilo s provazochodectvím nebo jinými artistickými (gymnastickými) profesemi.

5.1.2 Kriminální etnografie jako proto-etnografie?

Jaroslav Podzimek sbíral materiál na pražské periférii, v okolí Libáně a na Jičínsku v období 1934 až 1936. V jeho *Slovníčku světské hantýrky*, který vydal časopis Bezpečnostní služba v roce 1937, definuje „světské“ osoby jako „lidi světem jdoucí“ nebo kočovné a hovoří o loutkářích, komediantech, majetnících zábavných podniků, koňských handlířích, brusičích a tuláčích (Podzimek 1937:5). Npor. Šturma v roce 1959 rozšiřuje tento výčet ještě o deštníkáře a tzv. „flekáře“¹¹ neboli podomní obchodníky s textilem a detailně popisuje způsob jejich

¹¹ Flek je argotický výraz pro textil

obživu: „*Vlněná vlákna mívají světské osoby navlečeny pod prstenem na ruce, a při předstírání, že vytahují vlákno z látky, vytahují obratně vlákno zastrčené za prstenem. Látky mívají při obcházení domů uschovány (zastrčeny v sukních, popř. omotané kolem těla) pro případ že by byly při prodeji přistiženy pracovníky VB nebo NV. Do bytů přicházejí obvykle pod záminkou, že shánějí peří, cibuli, kůzlata apod., nebo nabízejí nejdříve květiny, zvané „padělánky“, a teprve potom, když si ověří situaci, nabízejí i „fleky“ (Šturma 1959: 349). S podobným popisem jsem se setkal ve studii Jany Horváthové (2005) kde autorka zapisuje rozhovory s pamětníky z prostředí českých Romů a Sintů narozených před rokem 1945. Z textu vyplývá, že hauzírování a flekaření bylo často doménou Sintů, kteří se elegantně oblékali, aby budili dobrý dojem na usedlou populaci a podomní obchod s galanterií byl především aktivitou žen: „*I moje máma, kšeftovala záclony, takzvaně ‚fleky‘, flek to byla látka, jo. Chodili a prodávali jako, vydávali se jako, táta se vydával třebaš firma Skorkovský a že je z tý továrny, no a pořád chodil po tých řezníkách po válce, po takovejch tých zahradníkách, no a kdo měl peníze, no a tam prodávali ty látky. Měl v tašce třebaš dvě tři látky no a prodával na vobleky. To už taky by dneska nešlo, že jo. Tenkrát to šlo. Máma zase prodávala ručně paličkovaný záclony. To věděli, kde kerej krám prodává takový dobrý záclony no a voni, samozřejmě nebyly paličkovaný, ale to se jako říkalo, no a klidně to...nevokradli je takzvaně, ale na druhou stranu je vokradli, no ale měli zase hezkou věc, záclony. Věřili tomu, že celej život maj paličkovanou záclonu, ale paličkovanou záclonu neměli“ (Horváthová 2005: 82).**

Ve svém článku dále Šturma definuje světské osoby jako sociální skupinu, jejíž vznik nebyl dosud vědecky prozkoumán, ale považuje za prokazatelné, že „*značná část těchto lidí jsou cikánští míšenci*“. K tomuto mísení mezi „*kočovnými cikány a necikánským obyvatelstvem*“ docházelo podle Šturmy pravděpodobně před sto lety. Jako potvrzení své teorie uvádí, že převážná většina světských osob má snědou barvu pleti, „*i když ne vždy tak tmavou, jako mají cikáni*“. V kontextu současného diskurzu by Šturma nejspíše použil slovo Romové v souvislosti s fyzickými znaky skupiny a pokud bychom ono „cikánství“ jako životní styl a způsob obstarávání zdrojů k obživě spojili i s „neromskými“ skupinami získal by pojem „cikán“ více sociální než etnický rozměr. Podobný přístup můžeme pozorovat i u Puchmajera, který hovoří o „bílých“ a „černých“ cikánech, přičemž tyto kategorie nepocházejí od cikánů samých, ale jak Puchmajer přiznává, vymyslel je on sám (Lípa 1960). Z textu npor. Šturmy se dále dozvídáme, že používání pojmu „světská osoba“ je korektní, „*protože tyto osoby se tak samy označují a otevřeně se k této skupině obyvatelstva hlásí*“. K vymezení se vůči majoritní skupině poznamenává, že „*ostatní obyvatelstvo nazývají domácími lidmi, nebo ho označují cikánským slovem ‚gádže‘ ... pojem domácí člověk je používán i těmi světskými osobami, které se stali již*

po řadu let plně usedlými a způsobem svého života se od ostatního obyvatelstva vůbec neliší“. (Šturma 159: 345). V tomto smyslu lze pouze poznamenat, že tato dichotomie a používání pojmu světský – domácí platí dodnes. V poněkud pejorativnějším významu lze vnímat slovo „gádže“ a vysloveně pejorativní označení pro nesvětskou osobu je pojem „chrapoun“, jehož používání jsem zaznamenal i mezi smíchovskými Romy, ačkoliv jeho původ nepochází z žádného dialektu romštiny. *„Je třeba též poznamenat, že pro cikány...na vyšší životní úrovni než kočovní cikáni, je přijatelnější, když jsou počítáni mezi světské osoby než mezi cikány. Proto se takoví cikáni ochotně hlásí za světské osoby, ale svůj cikánský původ zapírají“* (Šturma 1959: 345).

Jakousi retrospektivní reflexí sociální reality první poloviny 20. stol. a s tím spojenou ambivalentní definicí pojmu „světský“ jsou výpovědi respondentů knihy Paula Polanského *Tíživé mlčení*¹² z roku 1998, ve kterých se vymezují nebo naopak ztotožňují s identitou „světských“ přeživší vězni cikánského pracovního tábora v Letech u Písku. V seznamu respondentů jsou také zastoupena jména světských rodů jako např. Dubských, Lagronů, Berousků ale i jména typická pro české Romy jako např. Růžička, Čermák, Daniel atd. Z výpovědí respondentů vyplývá, že důvodem k internaci v táboře mohl být již existující jmenný seznam (viz kapitola 5.2.1), způsob obživy, fyzické znaky ale také příbuzenství s Romy.

„My jsme pracovali na jarmarcích, nebyli jsme Romové. Můj otec měl loutkové divadlo a cestoval po trzích. Pracoval taky u cirkusu. Jejich příbuzní byli Kludští...Moji lidé se nikdy nestýkali s Romy, poslali nás tam kvůli našim vlastním problémům. Jsme velmi odlišní od Romů, máme svůj vlastní jazyk, svoji hantýrku...Druhý manžel méj matky zachránil děti tím, že jim dal svoje příjmení...policie chtěla do Letů poslat každého, kdo nosil naše příjmení“ (Polansky 1998: 118).

„Můj otec, J. V., byl z Pacova. Brousil nože, spravoval deštníky a vlastnil malý kolotoč se třemi sedačkami...přivezli nás do toho tábora, protože si mysleli, že jsme Romové. Ale my jsme nebyli Romové. Všichni jsme pocházeli ze smíšených manželství. Jen můj strýc měl zcela tmavou kůži. My ostatní jsme byli normální bílí lidé“ (c.d.: 134-136).

„Nebyli jsme Židé ani bílí. Abych vám řekl pravdu, byli jsme něco jako svěšťtí“ (c.d.: 145).

Na straně 149 a 150 autor (Polansky) vysvětluje pojem světský takto: *„Světský je česko-romské slovo, které znamená ‚syn světa‘. Před druhou světovou válkou mělo hanlivý význam*

¹² nepovažuji tuto knihu za relevantní zdroj, jedná se o silně aktivisticky zabarvenou žurnalistickou práci, nicméně informace respondentů týkající se jména, místa narození, rodičů a příbuzných a způsob obživy jsou v poměru k narativní stránce publikace natolik nedůležitá, že není důvod k jejich zkreslování

mezi čistými Romy, znamenalo Roma, který ztratil svoji tmavou barvu tím, že se oženil s bílou osobou. Mnoho těchto světských je spojeno s cirkusem a později si mnoho lidí myslelo, že svěští jsou jen ti Romové, kteří pracují v cirkuse“. Autor nedokládá zdroj, ze kterého ve svém tvrzení vychází. Kniha vyšla v angličtině a byla přeložena do češtiny. Rozhovory byly vedeny nejspíše v češtině nebo romštině a Polanskému překládány do angličtiny romským tlumočnickem, takže během překladů mohlo dojít k určitému zkreslení.

„...jen Romové s bílou kůží, svěští, zůstali v táboře...“ (c.d.: 165).

„Můj otec byl cirkusovým umělcem, pracoval jako artista na létající hrazdě u cirkusu Kludský...Já jediný jsem přežil. Byli jsme svěští... Oženil jsem se s Janou Čermákovou, která byla cirkusovou artistkou...některé z mých dětí se oženily nebo vdaly za lidi od cirkusu...Slovenští Romové zaplavili naši zemi a kradou a dělají nám špatné jméno“ (c.d.: 169-170).

„Nikdy jsem nepřišla na to, proč tam jsme. Nebyli jsme Romové ani svěští“ (c.d.: 183).

Na základě označování příbuzných po filiační i afinní rovině lze z výpovědí vystopovat i příbuzenské aliance, např. mezi rodem Lagronů a Růžičků. Toto však neplatí pro světské rody obecně, některé rody se striktně od Cikánů/Romů distancovaly a distancují dodnes. Obecně lze říci, že příbuzenské vazby mezi světskými a Romy jsou zcela pochopitelné a logicky vyplývají ze sdílené ekonomické a adaptivní strategie, která jediná byla za daných okolností možná a zároveň i pozice v marginální zóně společenského uspořádání. Z etnografických pramenů vyplývá, že např. Sintové žili v kočovných skupinách rodin a živili se především provozováním kolotočů, komediantstvím, brusičstvím a podobnou „světskou“ činností (Pavelčíková 2004: 19). K sňatkům mezi světskými na jedné straně a českými Romy a Sinty na straně druhé docházelo prokazatelně (srov. např. Tlamsová 2016) do období druhé světové války, a to zpravidla na principu společenské hierarchie, kdy Romy/Sinty si brali nejčastěji ti svěští, kteří zastávali méně prestižní pozici v rámci socioprofesionální stratifikace. V tomto smyslu se jednalo např. o koňské handlíře a brusiče. Maritální vazby mezi Romy/Sinty a příslušníky prestižních světských profesí např. loutkoherci nebo artisty (gymnasty) byli velkou výjimkou. V tomto smyslu je dobré opět citovat romského pamětníka z práce Jany Horváthové:

„Tomu se říkalo ‚cirkus džuva‘ jako že to je malinkej cirkus jako cirkus veš. To znamená, že tam měl jenom, manželka tam třeba udělala dvě tři stojky, byl tam nákej koníček malinkej no a takhle se ty chudáci živili. Postavili si to šapitó, no chodili z vesnice, kde je nechali, tak to postavili...Tendle ten můj dědek se menoval Ondřej Čermák a já právě myslim, že ten Ondřej Čermák, ten děda, že ani pravej Rom nebyl, že to byl nákej takovej jako spíš pokomedianštělej, jak měl ten cirkus. Ale pravej Cikán byl můj táta. To byl Vinter, jo, a ty právě zase, ti se menovali

Vešáci, to byli praví Cikáni, kerý zase chodili z lesa do lesa. To byli ty chud'oučký, tak voni přišli do lesa, žádnéj majetek neměli, vohnul si strom, přes to dali plachtu, zatopili a už šli si čórnout slepici, nakopali brambory nebo vyžebrali“ (Horvátová 2005: 71).

Respondent Hanky Tlamsové (2016), který se hlásí ke světským se od příbuzenských vazeb mezi Romy/Sinty a světskými distancuje ale zároveň tyto vazby u jiných rodů nepopírá:

„Kupříkladu Richterovi či Čermákovi či Noví jsou přes generace romskými zakladateli jejich předci. A i když už jejich pleť snědá není, a hlásí se k nám světským, přesto my víme, že jsou to takzvaní Sintó“ (Tlamsová 2016: 35).

5.2 Tradiční ekonomické aktivity

Aneb otázky spojené s adaptací na měnící se svět a úspěšností ve světě poskytovatelů zábavy. Mezi hlavní znaky patří: prostorová mobilita, organizační flexibilita a ochota přesunovat se, minimalizace nákladů, vykonávání domácích prací placených v naturáliích v rámci rodiny, ochota smířit se s menším ziskem z více zdrojů a schopnost zaměřit se na profese s úzce vymezeným odbytištěm, které jsou propojeny s poptávkou po specializovaných službách a zboží, na které usedlé obyvatelstvo nereflektuje, protože není schopno nebo ochotno se jimi zabývat.

5.2.1 Legislativa, migrační politika a ekonomické podmínky

Pro zachování kolektivní identity kočovných řemeslníků, obchodníků¹³ a skupin poskytujících zábavu¹⁴ byla vždy a dodnes je určitá míra separace od outsiderů dost zásadní. Tito lidé „světem jdoucí“ byly odedávna vystaveni legislativě založené na souboru trestních opatření a politice posunu z místa na místo po celá staletí. Tyto okolnosti poukazují na určitý druh diskriminace a odmítání ze strany majoritní společnosti jako na jeden z hlavních faktorů pro formování a udržování identity těchto lidí. Dalším mechanismem, který hraje roli při ustavování a udržování hranic mezi členy skupiny a outsidery je i stigmatizace.

Pokud bych měl vytvořit stručný výčet legislativních opatření regulujících pohyb osob „světem jdoucích“ a nezacházet příliš do historie, začal bych „protituláckým“ patentem z 20. dubna 1723, který nařizoval vrchnostenské a místní správě, jak má zacházet se všemi

¹³ kramáři, brusiči, koňský handlíři, podomní prodejci atd.

¹⁴ provozovatelé pouťových atrakcí, cirkusový umělci, loutkáři atd.

kategoriemi potulných osob. Obranným prostředkem mohl být tzv. pasbrýf nebo vandrovní knížka, které byli vydávány pouze osobám necikánského původu (Himl 2007: 61-83). Dalším regulačním mechanismem byla instituce domovského práva. Na definování domovského práva mělo vliv několik událostí. Prvním bylo tzv. „nejvyšší rozhodnutí o potulce a žebrotě“ z roku 1754, které upravovalo podmínky pro pobyt v obci a chudinské zaopatření v místě dlouhodobého pobytu. Druhým ohniskem byly tzv. konskripční patenty z roku 1777 a 1804, které měli za cíl kontrolovat soukromí a pohyb všech vrstev obyvatelstva (Stoklásková 2007: 211). V rámci tzv. záznamových listů, které obsahovali základní údaje byla uváděna i kvalifikace osob mužského pohlaví a poprvé se zde objevuje zařazení „umělec“ jako regulární živnost (Stoklásková 2007: 212). Zásadní vliv na formování domovského práva mělo teprve zrušení poddanství z roku 1848, kdy došlo k přesunu dosavadní patrimoniální správy na obce a stát. Podmínky k nabytí domovské příslušnosti byly definovány na základě prozatímního obecního zřízení ze dne 17. března 1849. Domovské právo bylo možno nabýt několika způsoby. Jako první možnost bylo narození, kdy děti patřily do stejné obce jako rodiče, druhá možnost bylo provdání, kdy manželka získala manželovu domovskou příslušnost, třetí možností byl souhlas obecního zastupitelstva, který bylo možné získat, pokud jedinec v obci vlastnil majetek, nebo zde již žil alespoň čtyři roky života. Posledním způsobem nabytí byl úřední příkaz, který se týkal např. státních zaměstnanců, duchovních, důstojnictva a veřejných učitelů (Stoklásková 2007: 232). V roce 1863 vešel v platnost zákon č. 105/1863 ř. z., o domovském právu, který platil až do roku 1949 a zpřísnil podmínky pro nabytí z dosavadních čtyř na deset let. Zároveň ale deklaroval pro občany právo na chudinské zaopatření.

Mezi první legislativní úpravu v rámci československého státu, která měla výrazný dopad na sociální i ekonomickou pozici lidí světem jdoucích byl zákon ze dne 14. července 1927 o potulných cikánech, který přikazoval zavádět podrobnou evidenci všech osob žijících kočovným způsobem života: „...cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případě i tehdy, mají-li po část roku – hlavně v zimě – stále bydliště“. ¹⁵ Každá osoba starší 14 let obdržela legitimaci, kterou byla povinna na vyžádání doložit svoji totožnost. Toto opatření se týkalo cca 14 tisíc osob, z nichž zhruba 4 tisíce byly osoby necikánského původu. Na seznam „potulných cikánů“ se tak dostali také trhovci, podomní prodejci, majitelé zábavných atrakcí a zaměstnanci cirkusu. V následujícím roce byl hotov kompletní seznam cikánského obyvatelstva, cca 36 tisíc osob, kterým byla vydána legitimace. Tento seznam sehrál neblahou roli během druhé světové války, neboť se stal

¹⁵ Sbírka zákonů a nařízení č. 117, 1927, s. 949.

cenným materiálem v souvislosti s internací světských osob v pracovních a následně koncentračních táborech (blíže následující kapitola).

Druhým zásadním zákonem, který měl vliv, respektive aspiroval na formování identity světských byl zákon *číslo 74/58 Sb. o trvalém usídlení kočovných osob* ze dne 17. října 1958. V souladu s ideologickou doktrínou komunistického režimu měl převychovat problematickou část obyvatelstva, především v rámci pokroku odstranit jejich „zaostalý způsob života“. Podobně jako v roce 1927 vznikl soupis všech kočujících osob nad 15 let. Zákon nebyl primárně diskriminační vůči Romům, takže kategorie osob necikánského původu se v soupisu neobjevuje, můžeme ovšem usuzovat podle počtu oprávnění k činnosti že v roce 1959 vykonávalo světská povolání cca 2600 osob. Tento počet odpovídá zhruba 23 % z celého seznamu (Pavelčíková 2004: 71).

Pro provozování světských živností (loutkoherectví, akrobacie) bylo po roce 1781 nezbytné vlastnit koncesi, kterou zpočátku udělovalo pražské gubernium, později pražské místodržitelství. Povolení se týkalo Prahy a několika dalších krajů. K provozování těchto aktivit na ostatních územích stačilo povolení vydané místní správou. Tento stav platil až do roku 1806, kdy souhlas pražského gubernia byl nezbytnou podmínkou (Bartoš 1963: 17,29,59,92). Koncese byla zpravidla udělována na základě dobrého doporučení, věhlasu a bezúhonnosti. Výhodou bylo, pokud žadající předváděl opravdové rarity nebo vzácná zvířata (Stoklásková 2007: 80).

Účelová legislativní opatření po roce 1948 měla dopad převážně na specifickou skupinu světských, provozovatele cirkusů. Od roku 1948 spadalo cirkusové podnikání do sféry Ministerstva informací a osvěty a roku 1951 byli cirkusy znárodněny. Ještě v roce 1948 byla ze zákona zřízena *Hudební a artistická ústředna*. Zákon také definoval, koho lze za artistu považovat.¹⁶ Způsobilost bylo zapotřebí doložit vysvědčením z odborných škol, nebo na základě rozhodnutí odborné komise. Národní podnik Československé cirkusy, varieté a lunaparky byl zřízen 31.3.1951 a slučoval všechny velké cirkusy. Od roku 1966 začal podnik vydávat licence k provozování artistické činnosti soukromým osobám, a to na základě kvalifikačních zkoušek, které hodnotila komise jmenovaná národním podnikem Československé cirkusy a varieté od kterého se během (Kellnerová 2010: 7–8). Po roce 1989 byli i cirkusy předmětem restitucí potomků cirkusových rodů.

¹⁶ Zákon č. 69/1948, Sb.

5.2.2 Loutkoherectví

Většina současných světských rodin spojuje počátky svého rodu s loutkoherectvím. První čeští loutkoherci se na českém venkově začali objevovat v druhé polovině 18. století. Jako první prameny doložený český loutkář byl Jan Jiří Brát (někdy je psán také jako Brath, Bradt, Prath, Brate nebo Barth 1724–1805), syn tesaře z Náchoda, který si z několika kusů dřeva vyřezal soubor figurek a obcházel s nimi tamní hostince. První zprávy o jeho aktivitách pocházejí z roku 1775 (Bartoš 1963: 52). Na konci 18. století již na českém venkově působily desítky dalších loutkoherectvých rodů, jejichž potomci se věnují některé ze světských profesí dodnes. Mezi nejznámější patří Berouskovi, Dubských, Kludských, Kopeckých, Kočkovi, Janečkovi, Tříškovi. Později, v 19. století k nim přibývají také Alešovi, Beckovi, Duchoňovi, Chaloupkovi, Flachsovi, Hanušovi, Herrgottovi, Hoffingerovi, Holzknechtovi, Hubených, Jungovi, Kaiserovi, Karfiolovi, Kellnerovi, Kučerovi, Laghi, Lagronovi, Malečkovi, Meissnerovi, Navrátilovi, Pflegrovi, Ranglovi, Richteroi, Rochelovi, Schmiedovi, Šimkovi, Tojšlovi, Tylovi, Urbanovi, Vávrovi, Vinických, Vocáskovi, Wegschmiedovi a Wertheimovi (Tlamsová 2016: 39).

5.2.3 Cirkus, artisté a menažerie

Budeme-li pátrat po počátcích a historickém rozmachu cirkusového umění, zjistíme, že archetyp cirkusového šapitó nalezneme již v antickém Římě. Jedná se o první doložený cirkus, známý pod názvem Circus Maximus. Byl to ovšem cirkus statický, jako většina jeho následovníků. Jeho aréna byla dlouhá 640 metrů a široká 130 metrů. Pod sedadly byly prostory pro přechovávání divokých šelem. Hlavním programem byly závody na vozech tažených koňmi a poslední se zde konaly roku 549 n. l. K nejstarším evropským památkám, které dokumentují existenci cirkusového umění, patří dochovaná starořecká nádoba z doby kolem r. 535 př. n. l., na které je znázorněna jízda na neosedlaném koni. V přestávkách mezi závody a soutěžemi se začali prosazovat disciplíny jako žonglování a akrobacie, produkce, které můžeme dnes sice zařadit jako cirkusové, avšak tyto disciplíny byly v rámci těchto archaických předchůdců současného cirku pouze okrajové (Cihlář 2006). Antického původu jsou také skoky na odrazových můstcích, které byly specialitou především byzantských kejklířů. Další cirkusovou nebo varietní disciplínou, která má kořeny v antice je břichomluvectví. *„Homér píše, že na ostrově Lesbos je kamenná hlava, která odpovídá na otázky kněze, a dokonce i věští. Podle Homérova popisu šlo o břichomluvecké schopnosti, ale Homér taje tohoto umění neznal a*

nedovedl si je vysvětlit. Aristoteles už věděl, oč jde a břichomluveckému umění se dokonce naučil. Ve své pracovně měl „záračnou“ sochu, která na jeho otázky odpovídala k velkému úžasu návštěvníků“ (Hančl 1995). První mobilní cirkus, s celtovým stanem a jedním stožárem zasazeným uprostřed manéže vznikl v Americe v roce 1830 a jeho tvůrcem byl Aaron Thumer. Nebyl to sice první celtový stan dnešního typu, protože stan s celtovou střechou vynalezl Angličan Filip Astley v roce 1784. Stěny jeho cirku byly však dřevěné, proto nebylo možné s tímto stanem cestovat (Hančl 1995). V roce 1802 se ve střední Evropě, a tedy i v českých zemích objevil cirkus Christopha de Bacha, který své produkce realizoval nejprve pod širým nebem a teprve později si stavěl dřevěné boudy, aby mohl konat svá představení i za nepříznivého počasí.

Na základě dobových zpráv můžeme považovat za první český cirkus podnik pana Jozefa Beránka, o kterém prameny hovoří jako o potulném komediantovi a provazochodci. Jeho vystoupení v Praze se datuje rokem 1819. Jeho syn Emanuel později provozuje stálou cirkusovou budovu na dnešním Karlově náměstí, která byla zbourána roku 1862. Dalším cirkusem, který od července 1838 působil v Čechách, byl cirkus Václava Slezáka. Nejslavnější českou cirkusovou dynastií je bezesporu rod Kludských, jejím zakladatelem byl Antonín Kludský (1829–?). Jeho syn Karel měl největší cirkus dvacátých let ve střední Evropě. Obecně lze říci, že v počátcích cirkusové produkce byla hlavní atrakcí cirkusu drezúra koní a krasojízda, předváděná především ženami. Teprve od poloviny 19. stol. se začaly prosazovat další žánry, především létající akrobaté, po nich žongléři. S vynálezem montovaných kulatých klecí se koncem 19. stol. začíná objevovat i drezúra šelem (Hančl 1995) a vzniká řada dalších menších cirkusů, jejichž zakladatelé se zpravidla rekrutují z potomků loutkářských rodin. Patří mezi ně například cirkus Jung a Kaiser, cirkus Volfson rodiny Volfů, kterému se podařilo ustát první světovou válku i období hospodářské krize, díky své orientaci na český venkov (Skočovská 2010: 32). Kromě malých ryze rodinných cirkusů se začaly na konci 19. století objevovat i velké, vícemaněžové cirkusy, které nabízely zaměstnání i lidem z „privátu“. Je pravděpodobné, že zde začíná tradice „tentáků“, „kádesů“, hudebníků a dalších profesí, pocházejících zejména z jihozápadních Čech, které u velkých cirkusů našli uplatnění. Na začátku 20. století byl jedním z největších cirkusů v Evropě cirkus Kludský, který disponoval 10 000 míst k sezení a třemi manéžemi. První světová válka a hospodářská krize v průběhu třicátých let způsobila zánik tohoto cirkusu, který v roce 1934 ukončil svoji činnost.

5.3 Současná perspektiva, vnitřní stratifikace

„...ono se to tenkrát i jako kastrovalo, dělilo jo, že zkrátka byli lidi, který jako třeba jezděj s loutkovým divadlem s cirkusem provazochodci kouzelníci jo tak ty jako třeba mezi sebou znalo jo ale tak nějak s tím na veřejnosti nemluvili... jo to je třeba situace byli třeba, jak ono se jim říkalo šáterníci co chodili prodávat šátky... anebo taky... jak se jim... (nemůže si vzpomenout) ... no...podomní prodej...eh...hauzír...hauzírníci...jo...zase třeba tak nějak určitý zase ten okruh druh těch lidí jo který jako říkám já jsem teda provazochodec skáču po špagátě že jo tak většinou třeba s těma kamarádama co jsou kouzelníci artisti jo páč třeba my si máme třeba o čem povídat jo...dejme tomu třeba ty co maj ty provozujou kolotoče jo tak tam už ani...takhle pobavim se s nima taky ale dejme tomu třeba...už třeba ne toliko páč on má jiný starosti jiný problémy než-li třeba u toho...okolo toho cirkusu a artisti a tohle to...jo i když ono...no vcelku tam jsou přibližně nějaký stejný páč ono tady v tom režimu jo je tlačej ždímaj ze všech stran...“

17

„Máma o nás pořád dbala, my jsme v životě nebyly ušmudlaný, vždycky jako z cukru. Byla to taková zděděná obrana proti předsudkům, ty byly v lidech odjakživa. Lidi nás zkrátka házeli do jednoho pytle s majiteli pouťových atrakcí, co měli na zápěstí tetování a v uchu mosaznou náušnici, většinou exoticky profiknutý, a hlavně dosti zanedbaný. To se ví, že historicky nás leccos spojovalo a my se k tomu hlásíme. Jednou mi kbelská babička řekla: Aničko, ty jsi přece taky „světská“! A já jí na to: Já vím, ale civilizovaná“ (Novák 2006: 75)

Navzdory faktu provázanosti „světských“ rodin, kdy v rámci jednoho rodu můžeme najít zastoupení více „světských“ profesí, lze v souvislosti s vnitřní stratifikací hovořit o třech základních sociálních skupinách, připomínajících „kastovní“ systém. Na rozdíl od kastovního systému jsou ale tyto skupiny prostupné. Otázkou je, zda jsou tyto profesní skupiny aktéry vnímány v hierarchickém vztahu. Na základě výpovědi několika respondentů se přikláním k názoru, že ano, přičemž klíčem k určení, ke které skupině se rodina nebo jednotlivec počítá, je způsob obživy. Každá rodina ale může být součástí velkého rodu, v rámci, kterého se jednotlivé větve diferenciatně profesně profilují. Z pozice outsidera se jeví jako nejprestižnější profese takové, které jsou na hranici poskytování zábavy a „vysoké kultury“, respektive k jejichž úspěšnosti je nutné zaujmout „diváky“. Do této skupiny lze zařadit např. cirkusové akrobaty, kouzelníky a varietní performery. Jako druhou skupinu bych označil provozovatele technických atrakcí, kolotočů apod., které sice ještě zahrnují mezi poskytovatele zábavy, ale na rozdíl od první skupiny bez aspirace na produkci vyšší umělecké hodnoty. Úspěšnost je

¹⁷ pan Ladislav, rozhovor 14.4.2012

podmíněna participací „klientů“. Třetí skupina jsou stánkaři a prodejci pouťového zboží, zjednodušeně obchodníci, kteří neposkytují zábavu. Ekonomický zisk je podmíněn zájmem „zákazníků“ o nabízené zboží. Formální vzdělání nemá vliv na sociální mobilitu uvnitř skupiny ani není prestižní záležitostí. Většina „světských“ má ukončené základní vzdělání. *„Mezi světskými najdete jen velmi málo lidí s vysokoškolským vzděláním, není totiž potřeba. Už předem je jasné, že bude pokračovat v tradici, ať už kolotoče, cirkusu, či stánek se žužu. Život světských je spontánnější, když jsou peníze tak se utratí, bohatstvím se pochlubí a užívají si luxusu za cenu toho, že následující dny se bude žít stylem „z ruky do huby“. Život světských je taky docela odříznutý od veškerého dění okolo, moc se neřeší politika, dějiny a vůbec svět. Žádné cesty za poznáním“* (c.d.: 58). Absence a nedůležitost vyššího, než základního vzdělání je zároveň i jedním ze stavebních prvků symbolické hranice v rámci dichotomie svěští a domácí, kdy získáním vyššího formálního vzdělání jedinec přijímá i novou, respektive další identitu, která může v důsledku způsobit rezignaci na členství ve skupině a integraci ve světě „domácích“. U potomků pak může dojít k plné asimilaci.¹⁸

Zvláštní postavení mezi „světskými“ mají tzv. kádesové¹⁹, pomocné pracovní síly z řad lidí „nesvětských“, kteří zastávají nejnižší pozici v rámci profesní hierarchie. Jedná se často o osoby, které s obtížemi hledají zaměstnání v rámci pracovního trhu většinové populace. Jejich status je tedy vnímán jako nejnižší jak z pohledu „světských“ tak i z pohledu „domácích“, kteří je někdy mylně považují za „světské“. Označení „kádes“ je v hantýrce synonymem slova sluha a v některých případech zůstává u rodiny i mimo sezónu a spokojí se s prací za ubytování, stravu a kapesné.

5.3.1 Lunaparky, kolotoče

Provozování kolotočů, houpaček a podobných prvků lidové zábavy patří mezi nejznámější „světské“ profese a podobně jako cirkusy je i tato ekonomická aktivita provozována většinou potomky loutkářských rodů. Je častým jevem, že rodina provozuje obě aktivity a prostřednictvím sňatků je schopna vytvořit větší ekonomické jednotky, které se vytvářejí z členů příbuzenské sítě, pokud je to potřeba. Pracovní pozice v rámci těchto celků jsou často

¹⁸ tento proces odpovídá příběhu paní Hany, kdy otec změnil zaměstnání a dcera vystudovala konzervatoř a jako „světská“ se necítí

¹⁹ podle respondenta p. Tomáše označení vzniklo ze zkratky KDS – krátkodobá dělnická síla ale není si jistý jednalo-li se o oficiální označení jako pracovní pozice poskytované agenturou Československé cirkusy a varieté nebo interní zkratka v rámci cirkusu

zastávány osobami z nejnižších socioekonomických vrstev majoritní společnosti. Historie i životní osudy poskytovatelů lidové „technické“ zábavy se v podstatě kryjí s životní dráhou cirkusových artistů a loutkoherců a legislativou, která tento životní styl ovlivňovala. Tradice technické lidové zábavy je spjata s poutí, a to v jejím sakrálním významu, kdy smyslem byla návštěva určitého posvátného místa. V tomto smyslu se vždy jednalo o společenskou událost, která přirozeně přitahovala pozornost potulných kejklířů, komediantů a zástupců podobných světských profesí. S postupnou ateizací společnosti se pojem „pout“ stal synonymem čistě profánní zábavy. Znárodněné lunaparky byly v průběhu 50. let formálně odděleny od národního podniku Československé cirkusy a varieté a převedeny pod správu tzv. Parků kultury a oddechu, které měly za úkol starat se o kvalitu volnočasových aktivit pracujících.

5.3.2 Stánkový prodej, obchod

...bratránek se oženil před dvaceti lety a vzal si Dubskou a hned dostal labutě jako svatební dar, tak jsme se mu smáli: běž ty labutí jezero...no a je mu to hrozně dlouho trvalo, než od nich utek od komediantů bláznivých...ted' má barák za pár miliónů, sice je to špinavec, on pořád udí on má řetězec on má u každého OBI stánek takovej návěs s téma uzeninama...²⁰

Pomineme-li hauzírování a podomní obchod, jako ekonomické aktivity minulosti, můžeme stánkový prodej považovat za jejich přirozenou transformaci. Stánky s cukrovou vatou nebo různými suvenýry vždy neodmyslitelně patřily a dodnes patří k výbavě každého lunaparku, a i zde platilo a do velké míry dodnes platí pravidlo příbuzenské sítě, jako doplňkové činnosti s nezanedbatelným ekonomickým efektem. Zvláště v posledních dvou dekádách období „reálného socialismu“ byl stánkový prodej na poutích zdrojem drobného zboží, které si majoritní společnost nemohla běžně opatřit a v rámci příbuzenské sítě „světských“ existovaly způsoby, jak drobné atraktivní zboží opatřit. Je sice pravdou, že znárodněním se mnozí „světští“ stali zaměstnanci svých vlastních podniků ale na druhou stranu i národní podnik potřeboval konvertibilní zahraniční měnu, a proto mnoho cirkusových artistů, jako zaměstnanců Československých cirkusů a varieté, mohlo získat angažmá v zahraničí. Paradoxně i výjezdy do Sovětského svazu byly lukrativní, protože rubl bylo možné směnit za tuzexové poukázky.

²⁰ rozhovor pan Petr 16.3.2016

5.4 Identita – shrnutí

Koncept sdílené identity v rámci této diplomové práce chápu jako soubor identifikačních znaků, které jsou pro „světské“ typické a jsou takto vnímány jak majoritní populací, tak i samotnými „světskými“. Na základě monitorování facebookové skupiny *Světlem jdoucí* a výpovědí respondentů jsem došel k závěru, že z emické perspektivy se „*správný světský narodí v maringotce*“, členství ve skupině je tedy primárně podmíněno narozením, kdy alespoň jeden z rodičů je považován za „světského“, zároveň ale platí, že status nelze získat sňatkem (srov. Skočovská 2010: 11, 47). Otázka ztráty členství ve skupině je podle mého názoru vázána na změnu profese, kdy potomci jedince sami sebe za „světské“ nepovažují. V tomto smyslu lze status získaný narozením považovat i jako status doživotní, pokud se jedinec vysloveně nedistancuje od rodiny a nepřeruší veškeré styky.²¹ Samotná změna profese ale nemusí být důvodem ztráty statusu, pokud jejím důsledkem není rezignace na ekonomickou kooperaci v rámci širší příbuzenské sítě.

Nejtypičtějším identifikačním znakem „světskosti“ je způsob obživy, který je zpravidla vázán na kočování. Jak vyplývá z předchozího textu, v minulosti se mezi „světské“ profese zahrnovali i ekonomické aktivity, které v již současnosti neexistují (hauzírování apod.) proto lze prohlásit, že dominující profesí současných „světských“ je provozování lunaparků a angažmá v rámci cirkusu, tedy poskytování zábavy a s tím spojený stánkový prodej.

Dalším výrazným znakem je rodové uspořádání, v jehož rámci se předává majetek a zkušenosti, potomci zpravidla přijímají profesi svých rodičů nebo nacházejí uplatnění v rámci dalších ekonomických aktivit, které je schopna generovat širší příbuzenská síť.

Posledním výrazným znakem, kterým lze popsat sdílenou identitu „světských“ je vysoký stupeň vnitroskupinové endogamie, která je patrná již od prvních zakládajících rodů. V rámci takto uzavíraných manželství byly častým jevem i příbuzenské sňatky, k jejichž uzavření bylo zapotřebí získat tzv. dispenz, který promíjel překážku příbuzenství od druhého do čtvrtého stupně římského práva.²² Nelze však chápat tento jev jako normativní, mezi „světskými“ neexistuje žádná instituce která by kopírovala princip rituální (ne)čistoty a upravovala tak podmínky pro uzavření sňatku mimo skupinu. V historické perspektivě lze o takovéto formě endogamie hovořit spíše jako o důsledku sociálního vyloučení a omezenosti „sňatkového trhu“,

²¹ např. strýc pana Ladislava se k rodině nehlásí ani pan Ladislav ho do rodiny nepočítá, informace získaná na základě vysloveného a cíleného dotazu výzkumníka (rozhovor ze 14. dubna 2012)

²² příbuzenské strategie a genealogie „světských“ rodů precizně zpracovala Hanka Tlamsová. *V letech 1770-1930 světští uzavřeli více než 81 % homogenních sňatků, tedy takových, kdy oba snoubenci pocházeli z kočovné komunity. Ve 13 % se světský oženil s dívkou z většinové společnosti a ve 5 % si usedlý muž vzal světskou* (Tlamsová 2016: 145).

který byl prostorově determinován kočováním. V současnosti se podle mého názoru jedná také o určitou formu profesní endogamie, která je ovšem častým jevem i v rámci majoritní společnosti (např. sňatky mezi umělci, sportovci apod.), nicméně pokud dochází k uzavření sňatku mezi osobou „domácí“ a „světskou“, dochází téměř vždy k asimilaci jedné z osob do sociokulturního prostředí osoby druhé.

K formování identity „světských“ je potřeba zahrnout i symbolickou rovinu kolektivního povědomí. Jedná se především o teorii původu. Většina rodů má svoji legendu o zakladateli rodu, často se jedná o romantický příběh, který se váže k nějakému významnému činu, který dotyčný vykonal nebo k příbuzenství s některým šlechtickým rodem (srov. Tlamsová 2016: 48-51).

Druhým symbolickým prvkem posilujícím vnitřní pocit sounáležitosti je specifická mluva „světských“, která bude předmětem širší analýzy v poslední kapitole této práce.

Kolektivní identitou „světských“ se ve své diplomové práci zabývala i Markéta Skočovská (2010), která se pokusila o přesnější kategorizaci. *„Jako zásadní vidím otázku, zda jsou svěští sociální, či etnickou skupinou. Domnívám se, že skrze vymezování se vůči ne-světským a potvrzování vlastní jedinečnosti se skupina světských etnizuje“* (Skočovská 2010: 93). Úvaha o etnizaci „světských“ je bezesporu odvážné tvrzení. Problém ovšem vidím v nedokončenosti myšlenky, protože etnizaci chápu jako proces, který by měl vést k (sebe)označení určité části populace jako etnické skupiny, a to za účelem dosažení určité formy politického uznání (např. Jenišové nebo Travellers) a měl by být iniciován zevnitř skupiny. Autorka nedochází k jasnému závěru, nicméně její argumentace vede k zamyšlení. Nelze pochybovat o tom, že se „svěští“ dokáží sjednotit za účelem požadavků týkajících se jejich profesí, ale to dokáží i příslušníci jiných profesí, aniž bychom to vnímali jako aspekt procesu etnizace. Za etnizaci bych mohl v určitém vzdáleném smyslu slova považovat samotné vykonstruování kategorie „světský“ jako vymezení se vůči označení „cikán“ (bílý cikán, nepravý cikán, cikánský míšenec) a přihlášení se k takovéto skupině za účelem distancování se od Romů, jako etnické skupiny. Domnívám se proto, že pokud není jasně formulován účel takovéto kategorizace, je úplně jedno, jestli jsou svěští sociální nebo etnickou skupinou. V obou případech vždy záleží na tom, jak si danou skupinu nadefinujeme.

Polemizovat by se dalo také s některými z kategorií, které autorka zahrnuje mezi kulturní obsahy. Za prvé je to jazyk, který se objevuje v seznamu *„nejsilnějších pojítek identity“* (c.d.: 93). Nelze ignorovat fakt, že se nejedná o jazyk ale o argot, navíc argot historický, který není obecně sdílený všemi „světskými“ a zejména u mladší generace kompetence v hantýrce klesá. Nelze sice popřít jeho identifikační funkci se skupinou ale jeho budoucnost je nejistá a uvažovat

o něm jako o jednom z nástrojů etnizace je proto dost sporné. Světští prostě mluví česky. Druhým problematickým místem textu je koncept sdílené historie, která plní funkci mýtu o společném původu. Autorka sice správně argumentuje že „*jedním ze základních znaků etnicity je povědomí společného původu*“ (c.d.: 94), ale ignoruje fakt, že legendy o zakladateli rodu, od kterého se odvíjí sdílená a orálně předávaná historie, jsou sdílené v každé rodině zvlášť, nemají jednotný syžet a jsou výhradním „majetkem“ každé rodiny. Prostě neexistuje jeden univerzální společný prapředek všech „světských“ na kterém by se světští shodli. Posuneme-li se ale z domény kulturních obsahů na onu hranici mezi skupinami, a je jedno jaké adjektivum jí přiřadíme, mohli bychom považovat samotnou existenci souboru mýtů o původu jako univerzálii, specifickou mluvu, a především neusedlost za konstituční prvky „boundary markers“ ať už etnické nebo jakékoliv sociální skupiny. Tuto hranici ovšem vnímáme zpravidla v rámci dichotomie „světský“ a „domácí“. Nelze opomíjet fakt, že z pohledu většinové populace byli zahrnováni a dodnes jsou do kategorie lidí „světských“ také Romové, kteří vykonávali stejné „světské“ profese a sdíleli stejné socioekonomické prostředí. Z pohledu Romů má však tato hraniční linie jasnou definici, a tou je instituce zvaná „prástipen“, která jasně upravuje vztahy s ostatními skupinami a definuje etické normy rituální čistoty a nečistoty (srov. Horváthová 2005 :72).

„Roma, to je etnická skupina. Světský je životní styl. Roma měli praucha a světský nemají praucha protože světský to je životní styl, to není etnická skupina. Světský můžou převzít praucha ale byla by to jenom povrchní záležitost. Když bude světský žít mezi Romama tak musí dodržovat praucha... Ale jako Žid je Žid i když nedodrží jejich "praucha“, Rom je Rom i když je nedodrží, protože to je etnikum“ (Skočovská 2010: 76).

V případě „světských“ romského původu lze tedy uvažovat o romské identitě jako o nadřazené, „světská“ identita je situační, není vnímána jako kolektivní identita a je chápána čistě instrumentálně.

6 Světská mluva

„Vidim, že už to hodně vědí. Když takhle stojím u stánku tak vidim, že i domácí už takhle mluvěj. Schválně tak před váma mluví, že si myslej, že to jako umí. Třeba podívej se na to, jak to má pěkný, podívej se, jak je oblečená. Šukárná je jako že je hezká. Tak já se jen tak zasměju, tak dobrý no, si myslí, že nezačne s něma člověk třeba mluvit“ (c.d.: 87).

V následujícím textu se budu blíže věnovat specifické mluvě „světských“, kterou chápu jako argot, tedy typ sociolektu s kryptickou funkcí. Nabízí se, samozřejmě, i označení slang ale

zásadní rozdíl mezi slangem a světským argotem vidím v procesu získávání jazykových kompetencí a osvojování si jeho funkce. Zatímco slang se často pojí primárně se sférou zájmů nebo pracovním odvětvím, u světského argotu je potřeba zahrnout i rodinné prostředí a uzavřenost komunity. Navíc, jak vyplývá z předešlých odstavců, v minulosti byli svěšší vždy chápáni jako lidé pohybující se na hraniční rovině společenských konvencí. V této souvislosti by bylo lépe označit světskou mluvu za historický argot, jehož kryptickou funkci můžeme považovat za anachronismus, nicméně, domnívám se, že jeho skupinově identifikační funkce zůstává. Současně s identifikační funkcí se uplatňuje i funkce vymežující, kdy malá až žádná srozumitelnost výrazů mimo skupinu ji vymežuje vůči ostatním skupinám. Z pozice sociolingvistiky je u každého sociolektu tato funkce klíčová. Hovořím-li ovšem o „světském argotu“ nemám tím na mysli tzv. „cirkusácký slang“, který považuji za profesní mluvu, dokonce s mezinárodním přesahem, tedy slang v pravém slova smyslu. Zároveň podotýkám, že tento slang není předmětem výzkumu této práce.

6.1 Geneze sběru středoevropského argotu

Pro níže uvedené studie je typická terminologická nejednotnost. Zatímco česky píšící autoři používali výrazy jako *hantýrka*²³, *tajná řeč* nebo *žargon* (pojem argot ještě nebyl součástí terminologické výbavy) u německy píšících autorů se setkáváme s označením *gaunersprache*, *rotwelsch*²⁴, *jargon*, *kundensprache*, *schelmenrede* (srov. Bredler 1914: 10). Na vývoji sběru lexikální zásoby na našem území je patrný ústup přejímek z hebrejštiny a němčiny a výrazný přírůstek slov přejatých z romštiny. Na tento jev se v následujícím textu více zaměřím.

Již ve 13. stol. a od konce 15. stol. se v Německu objevují první slovníky zabývající se lexikálním základem argotu nazývaným „rotwelsch“. Nejznámějším slovníkem tohoto typu je tzv. *Liber vagatorum*²⁵ z roku 1510. V následujících letech vycházeli další slovníky pod stejným názvem. V předmluvě k jednomu z nich, který vyšel v roce 1528, napsal Martin Luther úvahu, že většina slov tohoto argotu má základ v hebrejštině (Hugo 2009: 18). V českých zemích jsou za nejstarší zdroje „tajné řeči“ sociálně vyloučených osob považovány tzv. smolné

²³ z německého slovesa *hantieren*: 1. rukama dělati; 2. vykonávat; 3. provozovat živnost, vést obchod, dále *der Hantierer* = obchodník; *die Hantierung* = zaměstnání, provozování; obchod, výkon. Podle tohoto výkladu by tedy slovo *hantýrka* znamenalo ironické označení zlodějského obchodu a zločinné činnosti těch, kteří jí při vzájemných stycích používají (srov. Oberpfalcer 1927:177)

²⁴ volný překlad by byl „žebrácká latina“

²⁵ doslovný překlad „Kniha vagabundů“

knihy, do kterých byly zapisovány výpovědi na mučidlech. Mezi nejznámější patří knihy vedené od 16. stol. v Rokycanech, Mladé Boleslavi a Táboře.

Základním pramenem ke studiu českého argotu konce 18. a začátku 19. století je práce Antonína Jaroslava Puchmajera (1769-1820) *Románi Čib, das ist Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*²⁶, která vyšla krátce po jeho smrti v roce 1821. K této práci je připojen první slovníček české hantýrky. Puchmajer zde zdůrazňuje rozdíl mezi romštinou a českým argotem zlodějů a kramářů. Slovník obsahuje 414 slov českých a 22 slov převzatých z německé hantýrky (německo-židovské). Některé výrazy se dochovaly dodnes a některá slova jsou i součástí světské mluvy. Pro příklad uvádím slova používaná v běžné hovorové češtině: *bašta* – jídlo, *čára* – cesta (silnice), *flákota* – maso, *hakovka* – práce, *hakovat* – pracovat, *prkenice* – peněženka, *šplichovnice* – puška, *štárka* – prohledávání nebo *talíř* – tisícovka. Zároveň se objevují slova, která se dodnes používají v mluvě světských: *cink*²⁷ – tajné znamení, *fábián*²⁸ – hlad, *chmatač*²⁹ – zloděj.

Tzv. Hájkův slovníček byl sestaven pro úřední potřeby Zemské kanceláře ve Vídni již v roce 1806, ale otištěn byl až v roce 1906 V. Hájkem v časopisu Český Lid ročník XV pod názvem *Hantýrka (tajná řeč) zlodějská ze zač. XIX. stol.* Až na některá zkomolená slova je zde lexikální shoda se slovníkem Puchmajerovým (celkem 376 slov, 32 slov jiných než u Puchmajera). Přesahy z hantýrky německo-židovské a absence výrazů přejatých z romštiny v podstatě potvrzuje, že romismy do českého argotu začaly pronikat ve větší míře teprve v druhé polovině 19. století a v průběhu 20. století (srov. Hugo 2009, Bredler 1914).

V roce 1902 vychází v časopise Český Lid ročník XI práce nazvaná *Tajná řeč („hantýrka“) zlodějův a šibalů*³⁰ od Karla Judy. Z celkového počtu 296 slov je téměř polovička (131) výrazů jiná než ve slovníku Puchmajerově i Hájkově. Slovník vychází ze zápisků soudních úředníků, a kromě slovní zásoby obsahuje i řadu úryvkovitých rozmluv. Kromě výrazů kriminálního argotu, které se dochovaly dodnes, obsahuje i první slova přejatá z romštiny, jsou to slova *čór*, *gráj*, *žukl*, *jambora*.

První obsáhlejší práce na téma českého argotu je disertace profesora Františka Bredlera (1886–1942) s názvem *Slovník české hantýrky (tajné řeči zlodějské)* z roku 1914. Bredler

²⁶ Romani Čib, to jest: Mluvnice a slovník jazyka cikánského, s připojenými bajkami v téže řeči. K tomu jako přídavek hantýrka neboli česká řeč zlodějská. (str. 81—88: Hantýrka.)

²⁷ součást cirkusového slangu, povel při drezúře zvířat

²⁸ viz analýza souvislého textu „míhám bárovnyho fába“

²⁹ viz analýza souvislého textu „chmátni si kousek máříčka“

³⁰ zápisky p. Frant. Vanička, náměstka c. k. státního zástupce v Hradci Králové

zpracoval všechny výše uvedené slovníky, a kromě rozsáhlé předmluvy je doplnil o více než stovkou dalších výrazů. Jeho soupis českého argotu obsahuje více než 1000 výrazů. Podstatné je, že v tomto slovníku se již vyskytují výrazy přejaté z romštiny v daleko větší míře, proto nemá smysl uvádět jejich příklady.

Další rozsáhlou prací je kniha německého slavisty Eugena Rippla *Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch*, která obsahuje skoro 2900 slov. Kniha vyšla v roce 1926 a kromě souhrnu všech dosavadních slovníků obsahuje i značnou část výrazů získaných z beletrie a policejních zdrojů. V úvodu své práce rozlišuje Rippl starší, střední a mladší období existence české hantýrky a domnívá se, že zatímco starší a střední období se vyznačuje přejímkami z hebrejštiny a romštiny, moderní hantýrka je více „česká“. S tímto tvrzením polemizuje F. Oberpfalcer v recenzi v časopise *Naše řeč*, kde tvrdí, že „*Rippl se mýlí, když se domnívá, že moderní hantýrka je „češtější“, než bývala kdysi. Množství elementů cikánských je i nyní v hantýrce značné*“ (Oberpfalcer 1927: 179).

Mezi seznam prací obsahující argotickou slovní zásobu je potřeba zařadit i knihu Otakara Nováčka Brněnská *plotna*³¹ z roku 1928, která obsahuje zhruba 850 výrazů brněnské hantýrky. Autor považuje za nejcharakterističtější rys zejména její česko-německý bilingvní charakter a tvrdí, že „*německý přínos tvoří sedmdesátiprocentní většinu hantýrky brněnské plotny*“ (Nováček 1928:55). V současnosti se používá spíše termín „brněnský hantec“, který na plotnu navázal v 60. letech minulého století prostřednictvím brněnské alternativní kulturní scény.³²

Zvláštní a zároveň problematické postavení v seznamu prací, které se věnují sběru argotu je slovníček štabního strážmistra v Břesti Ludvíka Machaly, který v roce 1933 sestavil Slovníček *cikánské hantýrky*. Machala, podobně jako o pár let později Podzimek, sestavil tento slovník na základně vlastního terénního sběru³³ a primárně pro potřeby četnictva. „*Bezpečnostní orgán, zvláště četnictvo, přichází velmi často při výkonu svého povolání do styku s cikány. Cikáni přes veškeré napomínání mluví mezi sebou cikánsky a často se dorozumívají před vyšetřujícím četníkem o věcech, aby vyšetřování znemožnili, neb aspoň ztížili. Bylo by účelné, kdyby četník znal některá názvosloví cikánské hantýrky, by mohl často postřehnouti domluvu a úmysl cikánů. Z těchto důvodů sestavil jsem kapesní slovník názvosloví cikánské*

³¹ Srov. vídeňské Plattenbrüder (Plot'nbruader)

³² např. Franta Kocourek, Miloslav Donutil a další

³³ na dotaz Ústředního četnického pátracího oddělení v Praze odpovědělo v r. 1934 nakladatelství, že autor sdělil, že „příručka byla sestavena podle řeči cikánů v okresu Uh. Brodu, Uh. Hradiště, Kyjova a jižních Čech. Bylo čerpáno přímo z prostředí cikánů a nebylo používáno žádných jiných příruček.“ (Lípa 1960: 51)

hantýrky, která jest mnou pořizena, přímo z jejich prostředí a tak, jak ji vyslovují. Tento slovník může mít četník ve služební knížce a v pádu potřeby do tohoto nahlédnouti a tím mnohý poznatek, důležitý pro vyšetřování, získati. Této hantýrce nerozumí úplně cikáni a jiné potulné tlupy na Slovensku a Podkarpatské Rusi, poněvadž tamní cikáni používají ve své hantýrce názvosloví přizpůsobené slovenštině, rumunštině a maďarštině. Slovník cikánské hantýrky pro Slovensko a Podkarpatskou Rus připravuji a bude co nejdříve vydán. Naši cikáni a potulné tlupy po způsobu cikánů žijící, užívají hodně výrazů německých, ovšem i českých, avšak přizpůsobených cikánštině, vždy s koncovkou „s“ a „l“ (Machala 1933). Na rozdíl od ostatních prací je slovník rozdělen na česko-cikánský a cikánsko-český. Problémem ovšem je, že označení „hantýrka“ je v tomto případě poněkud sporné, jak později argumentuje Jiří Lípa. „Z tohoto pojetí vzešel dokonce spisek L. Machaly Slovníček cikánské hantýrky česko-cikánský a cikánsko-český (nakladatelství Gusek, Kroměříž 1933). Je zřejmé, že autor měl alespoň z větší části co dělat s cikánštinou, avšak naprosto jí nerozuměl“ (Lípa 1960: 50). Lípa dále uvádí, že v lokalitách, kde sběr probíhal, byly až do druhé světové války osady usedlých cikánů a jejich nářečí patřilo do československé skupiny cikánských nářečí.

Důležitou pozici v seznamu badatelů, kteří se zabývali studiem a sběrem mluvy marginálních skupin zaujímá František Oberpfalcer, autor studie *Argot a slangy*, které vyšla v roce 1934 v rámci sborníku *Československá vlastivěda*. Autor se ve své práci věnoval detailnímu rozboru smolných knih a slovníkům hantýrky a otázkou rozlišování mezi argotem a slangem, přičemž jako rozlišovací nástroj chápal sociální kontext. „Lidé bez stálého povolání, tuláci, žebráci, falešní hráči, zloději apod. vytvářejí si zvláštní mluvu také ze snahy, aby se jí dorozumívali jen mezi sebou. Je to nástroj jejich boje s ostatní společností“ (Oberpfalcer 1934: 311). Je ovšem třeba poznamenat, že hranice sociálního vyloučení, nebo jakékoliv sociální deviace je nutno posuzovat v historických souvislostech, protože tato má a vždy měla v čase proměnlivou povahu. Oberpfalcer shledává hranici mezi argotem a slangem velmi kolísavou, protože slangy studentů, vojáků, sportovců, umělců apod. často přejímají prvky z argotu, navíc mají s argotem společnou i vnitřní podstatu: „neustále totiž nahrazují slova pro věci afektivně zatížené, a to odvážným přenášením jmen věcí na věc“ (Oberpfalcer 1934: 312).

Podobně jako strážmistr Machala, tj. pro potřeby četnictva vydává v roce 1937 Jaroslav Podzimek svůj slovník pod názvem Slovníček „světská hantýrka“. Stejně jako Machalův je i Podzimekův slovník sestaven na základě terénního sběru na pražské periférii, v okolí Libáně a na Jičínsku a jeho výsledkem je první obsáhlý slovník čistě světské mluvy s kriminálním přesahem, pro potřeby kriminalistů. Pozoruhodné je, že Podzimek poprvé použil slovo „světský“. „K lidem „světským“, tj. světem jdoucím či kočovným, počítáme loutkáře,

komedianty, majetníky zábavních podniků, koňské handlíře, brusiče a tuláky. Ti vytvořili hantýrku, lišící se značně od zlodějské, zejména velikým počtem slov, přejatých z jazyka cikánského. Doposud nebyla slovní zásoba této hantýrky sebrána ani vydána. Podnikl jsem tuto práci v letech 1934—1936, sbíraje materiál u všech svrchu jmenovaných kategorií světských lidí, a to jednak na pražské periferii, jednak v okolí Libáně na Jičínsku aj ...“ (Podzimek 1937: 5). Nespornou kvalitou Podzimkova slovníku je, že autor uvádí u většiny slov jejich etymologický původ a zároveň odkazuje na synonyma.

Předposlední prací, o které bych se chtěl zmínit, je kniha Jaroslava Suka – *Několik slangových slovníků* z roku 1993. Jedná se, alespoň z mého pohledu, o mimořádně kvalitní práci. Suk se, podobně jako Oberfalcer, zamýšlí nad vztahem argotu a slangu a nechybí ani rozsáhlá lingvistická a sociolingvistická analýza. Základní materiál byl získán v období od konce roku 1969 do konce roku 1971 a postupně byl doplňován až do počátku roku 1980. Kniha je rozdělena na pět základních slovníků. Jedná se o 1. Současný český kriminální slang a světský argot, 2. Slang chartistů, 3. Slang profesionálních řidičů, 4. Slang teplárenských zaměstnanců a 5. Vojenský slang. Nejrozsáhlejší je slovník kriminálního slangu a světského argotu, který obsahuje vedle frazeologismů a přezdivek na 870 slov. Světské výrazy, které nejsou v kriminálním slangu obvyklé, jsou zahrnuty ve Slovníku *světštiny mimo kriminální slang* (jedná se o 34 výrazů doplněných o 27 slov z článku npor. Šturmy z roku 1959).

Na konci výčtu slovníků a prací, které se věnují sběru a zkoumání argotu a slangu je rozsáhlá kniha Jana Huga s názvem *Slovník nespisovné češtiny*. Toto dílo je syntézou všech výše zmíněných publikací a více než dvacetileté sběratelské a rešeršní práce autorského kolektivu. V roce 2009 vyšlo již třetí vydání a obsahuje úctyhodných 17000 hesel. Slovník má za cíl popsat historii slov a jejich etymologii a obsahuje i slova již neužívaná nebo postupně mizející.

6.2 Lexikální romismy v českém argotu

Za lexikální romismy považují slovní přejímky jejichž bezprostředním zdrojem je romština a zároveň deriváty z přímých přejímek z romštiny. V argotech romismy suplují poptávku po materiálu, který je nesrozumitelný běžnému mluvčímu z majoritní populace, protože znalost romštiny mezi neromy je velmi vzácná. Tento jev se netýká pouze argotu českého, lze se domnívat, že k přejímkám dochází tam, kde je kontakt s jakoukoliv varietou romštiny (srov. Matras 1998). Jiří Lípa ve svém článku *Poznámky k otázce cikánských prvků*

v českém argotu hovoří o jazykové asimilaci českých cikánů v období před druhou světovou válkou a existenci tzv. „cikánské hantýrky“, která si z romštiny ponechala jenom zbytky. „Tomuto jazykovému útvaru říkají tito cikáni hantýrka, stejně jako argotu necikánů, avšak prohlašují, že tyto dvě hantýrky jsou navzájem odlišné“ (Lípa 1960:50). Autor dále uvádí příklady „necikánské“ hantýrky, které jeho informátoři nepovažují za součást cikánské hantýrky a zároveň příklad výskytu necikánských argotických výrazů v cikánské hantýrce. Tento fakt, na který Lípa poukázal, tj. existence argotu používaného jasně definovanou etnickou skupinou oproti široce pojímané sociální skupině „lidí světem jdoucích“ vyvolává kritičtější pohled na Podzimkův slovníček „světské hantýrky“. „Já jsem se u potulných necikánů dosud neseťkal se znalostí takového množství cikánských slov, jaké obsahuje Podzimkův slovníček. I když ovšem taková znalost není zcela vyloučena, je velmi pravděpodobné, že někteří Podzimkovi informátoři byli „čeští“ cikáni a že část materiálu je jejich hantýrka“ (Lípa 1960:52). Zde je potřeba podotknout, že od tzv. Podzimkova slovníčku z roku 1937 se nikdo intenzivněji sběrem „světské“ hantýrky nezabýval. Výjimkou je text npor. Šturmy z roku 1959, kterým doplnil již existující Podzimkův slovníček. V této nezměněné podobě se světský argot traktuje v dalších slovnících a oblast zájmu se soustřeďuje spíše na vězeňský slang, který ze světské hantýrky přejímá úctyhodný počet výrazů. Lze se proto oprávněně domnívat, že světská hantýrka je prostředníkem výskytu lexikálních romismů ve vězeňském slangu (srov. Suk 1993). K lexikálním romismům ve světské hantýrce se také vyjadřuje jeden z respondentů výzkumu Jany Horváthové (2005) „Pozor, voni světský maj tydlety slova. Máro nebo kam tachtíš, jo, gádžo, chalovat. Protože se světským já se normálně domluvim. Vona ta naše česká romština je ve skutečnosti světština. Já neumím mluvit slovensky romanes. Já řekněme bych nemoh mluvit řekněme se slovenskym Romem, kerej mluví plynule. Já rozumim každý desátý slovo, ale s tým světským normálně vím ty slova všecy. Rať – krev, murad’ – břitva, jo, papiň – husa, kahni – slepice, takovýhle slova to jo, to neni ale plynulá řeč ta světská. Ta světská to je takzvaně komediantská řeč, hantýrka no. To mluvěj ted’ i v Brně, říkaj lóve Brňáci“ (Horváthová 2005: 72). Tvrzení, že česká romština je ve skutečnosti světština je samozřejmě nesmysl, podobně jako slučování brněnského „hantecu“ se světskou hantýrkou na základě několika slov (lóve), která jsou všeobecně známá a používaná i v rámci nespisovné češtiny. Během výzkumu jsem testoval míru porozumění u skupiny smíchovských Romů mladší generace tak, že jsem jim začal vyprávět pohádku ve světštině (viz níže). K mému překvapení na první pokus nerozuměli vůbec ničemu. Teprve po upozornění, že jsou tam slova, kterým by mohli rozumět a jejich zdůraznění (čávata, mangelka, máříčko apod.) s pobavením konstatovali, že se jedná o „zdegešenou cikánštinu“. Nelze sice dělat závěry na tak malém vzorku respondentů, nicméně,

se lze domnívat, že světský argot, ačkoliv je ve vysoké míře prostoupen romismy, může plnit kryptickou funkci i vůči Romům.

6.3 Analýza souvislého textu, praktické ukázky

...já jsem všechny víkendy trávil někde na pouti...no jako malej kluk...no vždycky ve čtyři ráno skočil jsem do žigulíku dozadu a už jeli máma s bábou...já vždycky jsem přišel na pout' ... ahoj strejdo...já jsem...vždycky když měl nějakou kolotoč ...abych nemusel centit lováčky...strejdo já jsem světskej já ti řeknu nějakou světskou básničku...a ty mně zadarmo povezeš...³⁴

Text, který předkládám a budu analyzovat je přesnou transkripcí mluveného projevu osoby, kterou můžeme považovat za příslušníka jedné ze socioprofesionálních skupin světských. Zvukový záznam byl pořízen okolo roku 1960 při příležitosti rodinné oslavy a mluvčí je i autorem textu. Je velice nepravděpodobné, že by autor vycházel z Podzimkova slovníčku a vzhledem k délce a počtu použitých výrazů považuji tento záznam za jeden z mála autentických textů čistě světské mluvy, tj. bez vlivu vězeňského slangu. Zajímavý je i kontext nahrávky, protože mluvčí se v podstatě parodováním mluvy vymezuje vůči jiné socioprofesionální skupině světských, která tuto hantýrku běžně používá. Tento fakt vyšel najevo až během následujícího rozhovoru, do té doby jsem se naivně domníval, že se jedná o jakýsi „folklór“.

Poprvé jsem slyšel kopii této nahrávky na návštěvě u respondenta Tomáše okolo roku 1988 a protože jsem v té době již znal dost světských slov i frází a dvě světské písničky z mého pobytu v Českých Budějovicích, začali jsme společně sestavovat slovníček. O existenci výše zmíněných slovníčků jsme jako amatéři neměli tušení. Náš sběr byl založen na slovech, která respondent Tomáš zaznamenal během svého angažmá u cirkusu Humberto. K mému velkému potěšení pan Tomáš tyto prvotní záznamy před nedávnem našel a naskenované mi je poskytl k dalšímu bádání. Výše zmíněnou pohádku jsme pečlivě přepsali na psacím stroji. Během transkripce nebyl problém se text naučit nazpaměť, a proto jsem jí občas vyprávěl v restauračních zařízeních pro pobavení přátel (podobně jako její autor). V roce 2002 moje vyprávění zaznamenal lingvista Daniel Řehák na diktafon a text i obě světské písničky později vyšel v časopise Souvislosti. Musím se ale přiznat, že určité části textu jsem za ta léta zapomněl, a proto jsem si některé detaily vymyslel ale tak abych zachoval smysl vyprávění. V roce 2012

³⁴ pan Petr rozhovor 16.3. 2016

jsem se v rámci bakalářského studia rozhodl natočit krátký film o světské hantýrce, a proto jsem se pokusil vypátrat zdroj a pokud možno i originální magnetofonový pásek s touto nahrávkou. K mému překvapení a dobré paměti pana Tomáše jsem po několika dnech dostal kontakt na pana Ladislava, který mi sdělil, že snad někde doma ten magnetofonový pásek ještě pořád má ale bude potřeba opatřit kotoučový magnetofon. Za pár týdnů jsme se s kolegyní sešli s panem Ladislavem a hledali ten správný magnetofonový pásek. Z dnešního pohledu lze na tuto návštěvu sebereflexivně nahlížet jako na sice poněkud chaotickou, nicméně velmi inovativní výzkumnou metodu, kterou by bylo možno nazvat „audioelicitace“ jako součást metodologické výbavy vizuální antropologie. Vzhledem k faktu, že fotoelicitace, jako způsob vedení rozhovoru nad souborem fotografií (např. rodinné album) je zavedeným metodologickým postupem, rozhovor při poslechu rodinných zvukových záznamů považuji za její analogickou obdobu. Celkový počet magnetofonových pásků byl cca deset kusů a jejich obsah lze rozdělit na dva soubory. První soubor jsou zvuky k divadelním (loutkovým) představením, soubor zvukových kulís a druhý soubor byli magnetofonové kotouče se záznamem z rodinných setkání nebo společenských událostí.³⁵ Faktem zůstává, že o výzkumných metodách vizuální (audiovizuální) antropologie jsem ve druhém ročníku bakalářského studia ještě mnoho nevěděl a ani jsem nepočítal s tím, že se k tématu po letech vrátím, nicméně během neformálních rozhovorů nad zvukovými záznamy jsem se dozvěděl okolnosti vzniku nahrávky, o kterých jsem do té doby nevěděl a při poslechu jsem si všimnul něčeho, co jsem si neuvědomil v osmdesátých letech, kdy jsem záznam slyšel poprvé, a to kontrastu kultivovaného projevu, na kterém bylo znát divadelní (loutkohereckou) zkušenost s argotem sociální skupiny, ke které se mluvčí nehlásí ale je s ní v úzkém kontaktu. Text a obě světské písničky byl poprvé použit v diplomové práci Markéty Skočovské (2010), která provedla konfrontaci textu v písemné podobě s respondenty, kteří měli odpovědět na několik otázek. Především jestli textům rozumějí, nachází-li se v textech nějaké chyby a zda odpovídají jejich vlastní slovní zásobě. V podstatě lze konstatovat, že všichni respondenti textu (někteří alespoň částečně) rozuměli. Jeden respondent označil slovo, které podle něho svěšší nepoužívají.³⁶ Zajímavé je, že nikdo z respondentů (kromě pana Ladislava, který se přihlásil k jejímu „původu“ aniž by tušil, že ji

³⁵ V této souvislosti je potřeba mít na zřeteli, že nahrávky pocházejí z 60. let minulého století, kdy magnetofon a záznam zvuku pro soukromé účely bylo technologické a legislativní novum (7. května 1954 usnesením ÚV KSČ bylo rozhodnuto o výrobě magnetofonů pro veřejnost, magnetofon, koupený, nebo amatérsky postavený bylo nutné zaevidovat na Ústředním radioklubu v Praze, magnetofonové pásky bylo možné koupit v jediném obchodě na Vinohradské třídě v Praze, podmínkou však bylo, přinést z velitelství SNB potvrzení o spolehlivosti kupujícího tato situace trvala do roku 1956) a pořizování soukromých, převážně rodinných záznamů bylo v té době oblíbenou a rozšířenou zábavou.

³⁶ Bylo to slovo „enem“, moje vlastní, avšak nepovedené vylepšení

bude za dva roky hledat na magnetofonové pásce) pohádku neznal. Podle slov pana Ladislava existuje ještě jedna kopie záznamu, kterou má jeho bratr, takže sdílenost a povědomost pohádky se omezuje pouze na jednu rodinu, což vylučuje možnost uvažovat o tomto textu jako o „světském folklóru“. Na druhou stranu jednu z písniček znala polovina respondentů, jedná se o píseň *Čávátka tachtěte suvel*, která má základ v romské písni *Čhavale džan te sovel* a byla jednou z prvních, kterou jsem se v osmdesátých letech naučil a nezávisle na mně i respondent pan Tomáš. Mám-li shrnout odpovědi respondentů z výzkumu Markéty Skočovské dojdou k tomuto závěru: Míra kompetence v hantýrce je úměrná věku, většina respondentů se domnívá, že mladší generace používá hantýrku méně a má menší slovní zásobu. U některých respondentů je patrný vliv sociálně stigmatizujícího efektu hantýrky, vyjadřovaný formou „my rozumíme ale doma tak nemluvíme“. V tomto smyslu lze hovořit o maximální shodě s mými poznatky. Následující ukázky jsou přesnou transkripcí původního zdroje, tj. audio záznamu, budou se proto nepatrně lišit od dosavadních verzí sdílených na internetu.

Hanyky o kracaváčku a devlínekovi

Tyčil jek půro jaunerák se svojí můšínkou. Co míhali, vkydli čávatům a zůstal jim jen mikrej talánek a mikrej janováček.

Tachtivali mangelit. Přitachtěj jeke z mangelky, počítají máriček a grantičky, a tu se objeví před talánkem šedivej púráček a štumfoval: „Mangelím vás, vkydněte mi mikro márička, míhám bárovního fába.“

Jauneráčkové odštumfli: „Klabej púráčku, my tíháme sami mangelávy.“ Ale tu míháš, chmátni si kousek márička, nachaluj se půrovnej křapíčku, gádže by ti to nevkydli.

A tady míháš jek grantíček a opul si trochu brebenty abys nezmulasil. Púráček se nachaloval a nachmelil, utřel si muji a štumfoval jaunerákum: „Devlínek vám to zaprejmuje a když jste tak klabý světský, štumfňte si tři tíhání a ukchěruju vám je.“

Povídání o flašinetu a Pánubohu

Byl jeden starý komediant se svojí ženou. Co měli, dali dětem a zůstal jim jen malý vůz a malá harmonika. Chodili žebrat.

Přijdou jednou z žebroty, počítají chlebiček a penízky, a tu se objeví před vozem šedivej stařeček a povídá: „Prosím vás, dejte mi trochu chleba, mám velikánský hlad.“

Komedianti odpověděli: „Dobrej staříčku, my sami jsme žebráci, ale tady máš, vem si kousek chleba, najez se starý brachu, sedláci by ti to nedali.

A tady máš jeden peníz a trochu kořalky abys neumřel.“ Stařeček se najedl a napil, utřel si pusy a říká komediantům: „Pánbůh vám to zaplatí, a když jste takový dobrý světský, řekněte si tři přání a splním vám je.“ To dořekl a stařeček

To doštumfoval a pûrák okla. Pûrák jaunerák koumá a hanykuje pûričce „Dyk mího! On pûráček mangeláv tyčí džá! Ať jsem věčně věkův zatracenej to tyčil devlínek! Klabý! Pûrice štumfni si nějaký tihání a devlínek nám to ukchéruje! Láčo!“ Pûro jauneračka štumfuje: „Dyk, abysme tak míhali klabej kracaváček na mangelku.“ Hop! A tíhal kracaváček v talánku. „Vchyndil jsem ti do muje, nemohlas, dylino, štumfovát něco klabějšiho!? Kracaváček! Dylino! Bodejž by ti ho devlínek do chyndy vkydnul.“ Hop tyčil kracaváček v chyndě. „A nado míháme kchúlo! Dyby aspoň ta klika od toho kracaváčku tyčela z tvoji linkes chyndy ven.“ A hop, tyčela klika od kracaváčku z linkes chyndy ven. Už raději neštumfovali, a když tachtivali na mangelku, pûrice zvedla sukni a jaunerák janoval. Kracaváček sice škutěl, ale janoval klabě a gádža granty vkydávali.

*Čávátka tachtěte suvel,
váš vlastník tyčí mangel,
ve věrtě tíhá buto jantů,
a ty mu vkydnou buto grantů.
Čávátka tachtěte suvel,
váš vlastník tyčí pandel,
fába nesmíháte míhat
a chalku musíte chtít.*

zmizel. Starej komediant se přemýšlí a povídá stařence: „Koukej mámo, on stařeček žebrák je pryč! Ať jsem věčně věkův zatracenej to byl sám Pánbůh! stařenko, řekni si nějaké přání, Pánbůh nám je splní! Dobré!“ Stará jauneračka povídá: „Podívej, abysme tak měli pěknej flašinet na žebrotu.“ A hop byl flašinet ve voze. „Nakadil jsem ti do huby, nemohlas, ty hloupá, říct něco lepšího!? Flašinet! Hlupačko! Bodejžd' by ti ho Pánbůh do zadku vrazil.“ Hop byl flašinet v zadku. „A ted' máme hovno! Dyby aspoň ta klika od toho flašinetu koukala z tvýho hnusnýho zadku ven.“ A hop, koukala klika od flašinetu z hnusnýho zadku ven. Už raději nemluvili, a když chodili na žebrotu, stařena zvedla sukni a jaunerák hrál. Flašinet sice smrděl, ale hrál krásně a sedláci dávali peníze.

*Dětičky běžte spát,
váš táta žebrá,
v hospodě je hodně hostů,
a ty mu dají hodně peněz.
Dětičky běžte spát,
váš táta je zavřený,
hlad nesmíte mít,
a jídlo musíte chtít.*

*Týhám jen jaunerák orma,
mikronkej talánek mám,
od gávy ke gávě fornuju talánek
v kapse granty nemíhám.
Ten světskej život je dales,
tři dny jsem nechaloval,
a jak mi v žaludku kručí,
to ví jen Devlínek sám.*

*Jsem jenom chudý jaunerák,
malinkej vůz mám,
od vesnic k vesnici vozím vůz
v kapse peníze nemám.
Ten světskej život je bída,
tři dny jsem nejedl,
a jak mi v žaludku kručí,
to ví jen sám Pánbůh.*

Následující ukázka je píseň, která je volně dostupná na internetovém portálu Youtube pod názvem „Jaunerácká“.³⁷ Po zvukové a postprodukční stránce je písnička profesionálně zpracována, video je sestaveno z fotografií kolotočů a jiných pouťových atrakcí. Chybí ale jakákoliv informace o autorovi písně, interpretovi nebo tvůrci videa. Po obsahové stránce je píseň víceméně shodná s texty dvou předešlých písní. V textu se objevuje několik slov, která nejsou zahrnuta v žádném z dosavadních slovníků a jejichž obsah jsem nedokázal zjistit ani dotazem v uzavřené facebookové skupině. Důvodem může být fakt, že se nejedná o obecně známé výrazy, neboť na mé předešlé otázky týkající se významu některých slov jsem odpověď dostal.

*V bárovném fóru v mikronkém talánku
týhá tam vlastník s čávátkama.
Vyluje janovár, aby si lováčky vyjanoval.
Džukel jauneráka spasil,
neboť pod pandelem zmulasil.
Chudelí janovku, tachtí na věrtovku,
aby si lováčky vyjanoval.
Čávata pilujte sovel,
vlastník váš tachtíl mangel.
On tachtíl do gávy k búto jantů,
on vám tam přitachtí ku grantům.
Až zase přitachtí sáro, kinelí pro vás máro.*

*Ve velkém městě, v malém voze
bydlí otec s dětmi.
Hraje na harmoniku, aby si vydělal peníze.
Pes jauneráka spasil,
neboť pod zámkem zemřel.
Bere harmoniku, jde do hospody,
aby si vydělal peníze.
Děti spěchejte spát,
otec váš šel žebrat.
On šel do vesnice k hodně hostům,
on vám tam přijde k penězům.
Až zase přijde sáro³⁸, koupí pro vás chleba.*

³⁷ [cit. 30.7. 2017]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=9646prdfyyQ&feature=share>

³⁸ význam slova *sáro* nenalezen

On netachtil mangelit, on tachtil chudelit *On nešel žebrat, on šel sebrat*
bárovné bále rašajovi. *velké prase faráři.*
Benga ho chudelili a v stárybnu vpandelili. *Strážníci ho chytli do vězení zavřeli.*
Čávata vajdujou, džukla si kódlujou, *Děti vajdujou,³⁹ psa si kódlujou,⁴⁰*
vzpomínaj na vlastníka. *vzpomínaj na otce.*
Až zase přitachtí sáro, kinelí pro vás máro. *Až zase přijde sáro,⁴¹ koupí pro vás chleba.*
Mámušně míhá temný hlas a na vlastníka *Matka má temný hlas a na otce*
čeká zas. *čeká zas.*

K analýze textu jsem použil *Slovník nespisovné češtiny* (Hugo a kol.) z roku 2009, který obsahuje data všech dostupných slovníků a měl by proto dát odpověď na význam, etymologický původ a výskyt jednotlivých výrazů v rámci jiných sociolektů. Následně jsem sestavil tabulku.

Vysvětlivky k tabulce:

svt – světský argot, plt – brněnská plotna, krm – vězeňský argot, arg – český argotický výraz, rom – původ z romštiny, hun – původ z maďarštiny, ger – původ z němčiny, hbr – původ z hebrejštiny, grk – původ z řečtiny

slovo z textu v původní formě	význam v češtině	základní tvar ve světské mluvě	jazykový původ	tvar v původním jazyce	výskyt v jiných sociolektech	překlad
Hanyky	povídání	hanykovat	arg		svt, plt, krm	1-mluvit 2-oponovat, ve zlém odpovídat
Tyčil	byl	tyčet	arg		svt, krm	1-být 2-být ve vězení
jek	jeden	jek	rom	jekh	svt	jeden
půro	starý	půro	rom	phúro	svt, krm	starý
jaunerák	světскеj	jaunerák	ger, hbr	jauner, gauner	svt	potulný komediant, hudebník, světský člověk
mušínkou	starou	mušínka	arg		svt	stará paní, babička
míhali	měli	míhat	arg	mí-ha-t	svt, krm	mít
vkydli	dali	vkydnout			svt, krm	dát, dávat
čavatům	dětem	čávo	rom	čhavo, čhavoro	svt, krm	dítě, děťátko
mikrej	malej	mikro	grk, rom	mikro	svt, krm	málo

³⁹ význam slova *vajdovat* nenalezen, v kontextu může znamenat *starat se*

⁴⁰ význam slova *kódlovat* nenalezen, v lokálním moravském nářečí může znamenat *tahat za vlasy* (Bejčková 2012: 123)

⁴¹ význam slova *sáro* nenalezen, může pocházet z romského *sáro* (*savoro*) – všecek, celý

talánek	vůz	talánek	hun, rom	taliga, teluha	svt	vůz, dvoukolák
janováček	harmonika	janovka, janovačka	ger, hbr	joneh, janah,	svt	1-hra, hudba 2-harmonika
Tachtívali	chodili	tachtit	arg		svt, krm	jít
mangelit	žebrot		rom	mangel	svt	1-žebrot 2- prosit
jeke	jednou	jek	rom	jekh	svt	jeden
mangelky	žebroty	mangelka	rom	mangel	svt	1-žebrot 2- prosit
máříček	chlebíček	máro	rom	maro	svt, krm	chléb
grantíčky	penízky	granty	arg		svt, krm	peníze
půráček	staříček	půrák	rom	phúro	svt	starý
štumfoval	povídal	štumfovát	ger	stumpfen	svt, plt	1- říct, prozradit 2- křičet, nadávat
bárovniho	velkého	báro	rom	báro	svt	velký
fába	hlad	fabián	arg		svt	hlad
Klabej	dobrý	klabý	arg		svt, krm	1- pěkný, hezký 2- dobrý
mangelávy	žebrači prosebníci	mangeláv	rom	mangel	svt	1-žebrot 2- prosit
chmátni	vem si	chmátnout	arg		svt	chytit, lapit, ukrást
nachaluj	najez	chalovat	rom	chal	svt, krm, plt	jít
půrovnej	starej	púro	rom	phúro	svt	starý
křapíčku	mužičku	křapík	arg		svt	chlapec, muž
gádže	sedláci	gádžo	rom	gádžo	svt	ne-světský, ne-rom
grantíček	penízek	granty	arg		svt	peníze
opul si	lízni si	opulit	arg		svt	smočit si rty, lízni si
brebenty	kořalky	brebenta	arg		svt	kořalka
nezmulasil	neumřel	zmulasit	rom	mulo	svt, krm	duch, mrtvý
nachmelil	napil	chmelit	arg		svt, krm	pít (alkohol)
muji	pusu	muj	rom	muj	svt, krm	ústa
devlínek	bůh	devlínek	rom	devel	svt	bůh
zaprejmuje	zaplatí	zaprejmovat	ger	preis	svt	zaplatit
klabý	dobrý	klabý, klabný	arg		svt, krm	dobrý, hezký, správný
světský					svt	světem jdoucí
tíhání	přání	tíhat	arg		svt, krm	být
ukhéruju	splním	kérovat, khérovat	rom	kerel	svt, krm, plt	1-dělat, pracovat, umět 2-tetovat (krm,plt)
půrák	stařík	púro	rom	phúro	svt	starý
okla	zmizel	okla	arg		svt	zmizet
koumá	přemýšlí	koumat	arg		svt	1-přemýšlet, dumat, 2-vědět, znát 3-poslouchat, pozorovat
hanykuje	povídá	hanykovat	arg, ger	hantieren	svt	povídat, mluvit (hantýrkou)
půriče	stařence	púro	rom	phúro	svt	stařenka
mího	mám to	míhat	arg		svt	mít
mangeláv	žebrač	mangelit	rom	mangel	svt	žebrot, prosit
dža	pryč	dža	rom	dža, džal	svt	pryč

Půrice	stařena	půro	rom	phúro	svt	stará žena
Láčo	dobré		rom	lačé	svt, krm	dobrý
jauneračka	světská	jauneračka	ger, hbr	jauner, gauner	svt	potulná komediantka, hudebnice, světská
Dyk	podívej	dikhelit	rom	dikchel	svt	dívat se
kracaváček	flašinet		arg		svt	flašinet
mangelku	žebrota	mangelit	rom	mangel	svt	žebrot, prosit
tíhal	byl	tíhat	arg		svt	být
Vchyndil	nakadil	chynda	rom	chinel	svt, krm	kálet
muje	pusy	muj	rom		svt	pusa, obličej
dylino	hlupačko	dylina	rom	dilino	svt	hlupák, blázen
chyndy	zadnice	chynda	rom	chindi	svt, krm	1-zadnice 2-legrace
nado	teď				svt	nyní, teď
kchúlo	lejno	kúlo, khúlo	rom	kul, khulo	svt, krm	výkal, lejno
linkes	ošklivý	link, linkes	ger.	link	svt	levý, špatný, ošklivý
janoval	hrál	janovat	ger, hbr	joneh, janah	svt	1- hrát 2-hrát karty
škutěl	smrděl	škutit	arg		svt	zapáchat
granty	peníze	grant	arg		svt, krm	peníze, mince

Zamyslí-li se nad tím co mají všechny tyto texty společného, dojdou k závěru, že vypovídají o sebepojetí „světského“ člověka a jeho postavení ve společnosti. „Jaunerák“ jako opravdový společný „prapředek“ všech „světských“ je zde vykreslen jako člověk chudý jehož jedinou starostí je nasycit své děti. V textech můžeme vyzorovat velmi archaický způsob myšlení, který se odráží i v slovní zásobě „světského“ argotu. Jedná se především o velké množství pojmů v rámci celkového lexikálního základu, týkajících se způsobů obstarávání základních životních potřeb. Například ve všech výše uvedených textech najdeme v tomto směru slova *mangelit*, *janovat* a *chudelit* (prosít, hrát a krást). Bezprostřední životní nutnost je symbolizovaná slovem *máro* (chleba), *chalovat* (jíst) a majetek je vyjadřován slovem *talánek* (vůz). Obecně lze říci, že slovní zásoba „světského“ argotu se omezuje na pojmy, které odkazují k věcem nezbytně nutným pro praktický život, konkrétním pojmům. Abstraktní pojmy jsou v tomto smyslu bezvýznamné.

Z ukázek je patrné, že gramatika světské mluvy je postavena na bázi češtiny. K výrazům obecného rázu jako jsou modální slovesa, předložky, zájmena a spojky je používána čeština a důležitá slova, nesoucí kryptický význam jsou nahrazována výrazy argotickými. Některá slova jsou vytvořena vložením slabiky „ha“ např. *mí-ha-t* (mít), *chtí-ha-t* (chtít). Patrná je také

kreativita v modifikaci slov při vytváření významů. Například z romštiny přejaté a velmi frekventované slovo *mangel* (prosit, žádat), má ve světské hantýrce různé varianty: *mangelit* (prosit, žebrot), *mangelka* (žebrota), *mangeláv*, *mangelář*, *mangelík* (prosebník, žebraček), nebo další romské slovo *chal* (jíst) se vyskytuje v různých variantách jako *chalovat* (jíst), *chalka* nebo *cháles* (jídlo). Vynalézavost tvůrců argotických výrazů lze vystopovat také používáním slov, která jsou tvořena přesmyknutím slabiky např. *horuna* (nahoru), *mado* (doma) nebo jejím vypuštěním *bák* (tabák). Součástí slovní zásoby jsou i opisné výrazy např. *abeceda* (učitel), *adresa* (otisky prstů). Světská hantýrka nemá žádná pevně stanovená pravidla, jakým způsobem při tvorbě věty, nebo souvislejšího textu postupovat, vždy záleží na slovní vybavenosti a kreativě mluvčího. Například jednoduchou větu „Jdu se vyčůrat a půjdu spát“ lze říci různými způsoby: *Tachtím na mutrelku a potachtím suvelit* nebo *tachtím mutrelit a vkydnu si suvelku* nebo *potachtím mutrel a tyčím suveláv*.⁴² Nelze říci, která věta je dobře a která špatně ale každý „světský“ pochopí co je podstatou sdělení.

Poněkud zvláštní, a tak trochu paradoxní situaci zaujímá v rámci slovní zásoby slovo *jaunerák*. Jedná se o nejfrekventovanější výraz, kterým světští označují sami sebe. Mluvím ovšem o označení, které se používá uvnitř skupiny, používání tohoto slova ze strany „domácích“ vůči „světským“ jsem nezaznamenal. Původ slova totiž, podle mého názoru, odkazuje na výraz *jauner*, který je podle Františka Oberpfalcera hebrejského původu a je součástí mluvy zvané „rotwelsch“ (viz kapitola 6.1). „Z argotu pak se leckterý židovský prvek rozšířil již obecně. Židovského původu je slovo *gauner*; znělo dříve *jauner* (g je vlivem písmo; v horní němčině se vyslovuje na př. *jans* místo spisovného ‘Gans’ atd.) a pochází od rabín. *janah* ‘klamati, podvádět’...“ (Oberpfalcer 1934: 332). Nabízí se analogie se slovem „cigán“, kdy používání tohoto výrazu v rámci romské skupiny postrádá pejorativní podtext, ale jako označení ze strany neromské populace může být vnímán jako urážlivý.

⁴² příklady nejsou citací ale odposlechnuté fráze

6.4 Sociální kontext světské hantýrky

„...ne že by to byla dneska ostuda ale dneska když promluvíš světštinou tak si každéj myslí, že jsi byl zahmožděnej, protože tam ty magoři tak mluví, aby bachaři ...oni pak ví karas co oni hanykujou...“⁴³

„...jednou jsem díky tomu zabránil obrovské rvačce v hospodě...bylo to někde na Smíchově byl jsem tam s jednou skupinou lidí a ta se dostala do konfliktu s jinou skupinou, kde byli světský a já jsem na ně spustil světsky a problémy se vyřešily...pak panáky a já jsem vyprávěl, jak jsem jezdil u cirkusu a napětí se srovnalo...“⁴⁴

Zvládnutí základní lexikální zásoby není nijak obtížné, nicméně správné používání, modulace a vkládání slov, která jsou nositelem kryptické funkce, vyžaduje delší sociální kontakt s danou skupinou. Jinými slovy řečeno, samotná slovní zásoba nestačí, na zvládnutí světské mluvy je potřeba jako světský i přemýšlet. V kontextu obecné sociální interakce má světská hantýrka, podle mého názoru, několik funkcí. Rozlišuji funkci emblematickou, deterenční a kryptickou.⁴⁵ Za emblematickou funkci považuji takové užívání argotu, kde znalost demonstruje příslušnost k dané komunitě a utvrzuje vnitroskupinovou solidaritu, může obsahovat emotivní nebo psychologický podtext (příklad obrázek 1). Odrazovací, respektive zastrášovací funkce nastává tehdy, kdy mluvčí použije argot vůči osobě mimo vlastní skupinu, a to v imperativní formě, např. *Tachtí do chyndy ty dilino nebo ti vkydnu na tu tvojí chrapounskou muji!* Takový verbální útok zpravidla vyvolá u příjemce pocit ohrožení i v případě, že netuší, co mu je sdělováno. Nevypočítatelnost v jednání mluvčího je umocňována stigmatem asociálního chování a nebezpečnosti, které je součástí sdílené představy majoritní společnosti o „světských“. Kryptickou funkci světské hantýrky posuzuji především v historickém kontextu, kdy k provozování některých „světských profesí“ bylo utajování vnitřní komunikace nutností. Především díky práci policejních složek a terénnímu sběru se slovní zásoba stala dostupná i nezasvěceným, četnictvu i etnografům a badatelům v oboru lingvistiky. Většina profesí, které někteří světští provozovali za hranicí zákona dnes již neexistuje, a proto lze hantýrku jako kryptolekt používat víceméně „rekreačně“. Mnohá slova

⁴³ pan Petr, rozhovor 2016

⁴⁴ pan Tomáš, rozhovor 2016

⁴⁵ nelze samozřejmě vztahovat pouze na světský argot ale na argot obecně

pronikají i do obecné češtiny. Tohoto jevu si všimnul již František Oberpfalcer, když napsal, že „...mnohá slova, původně běžná jen mezi zasvěcenci jedné vrstvy, přecházejí časem do mluvy hovorové a odtud někdy i do jazyka spisovného“ (1934: 311). Jedná se v mnoha případech o slova převzatá z romštiny. Notoricky známá jsou slova *dilina*, *benga*, *čórnout*, *hákovat*, *lóve* a řada dalších. Mezi slova světské hantýrky patří také slovo *hačelit*, které znamená posedět, zůstat

obrázek č. 1 zdroj: Světem jdoucí. In: *Facebook* [online]. [cit. 2017-07-05]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/svetskerody/>

Skočovské (2010) přiznávají alespoň minimální znalost základních slov. Používání hantýrky zpravidla kopíruje profesní stratifikaci, světská mluva se vyskytuje především v prostředí provozovatelů kolotočů a prodejních stánků. Cirkusoví artisté sice hantýrce většinou rozumí, ale v běžné konverzaci jí nepoužívají.

(z romského *ačel-zůstat*) a fráze *Hač adaj!* - *Posed' tady!* (*adaj* v romštině – sem, zde) slovo *hačat*, *hačá*, *hačí*, se mohlo v tomto případě dostat do dětské mluvy právě prostřednictvím kolotoče.⁴⁶ Nejvíce však světský argot lexikálně obohatil vězeňský slang, což může být jedním z důvodů proč se od hantýrky někteří, především příslušníci uměleckých a artistických profesí, distancují. Druhým důvodem bude i velký výskyt slov přejatých z romštiny, který podporuje zažitý pohled většinové společnosti na světské jako na „bílé cikány“.

Samotné používání světské hantýrky uvnitř komunity, její udržování a transgenerační přenos je nejednoznačné. Všichni moji respondenti i respondenti Markéty

⁴⁶ neověřená informace, čistá spekulace autora

... to byli Řehákoví, a to jsme jezdili u rodea tam v Polsku a teď na mně půjč mi čuro a já co to je? A ona se mně začala smát a říká ty nevíš co to je...⁴⁷

...ono právě záleželo u Jakejch...u koho to bylo. Jo, páč byli třeba lidi, který něco znamenali třeba v tej kultuře nebo něco uměli a většinou se od toho jazyku distancovali...⁴⁸

...tak se tak mluvilo doma...no potom už ne když táta byl gádžo ...ale to slyšíš od bratránků, to jsme furt byli pohromadě a teď ty světský na tý pouti mezi sebou tak to slyšíš, a to se naučíš rychle...⁴⁹

A tak i mezi sebou jo. Mezi sebou mluvíme, i děti naše. To není takový jako dřívávejc jo. Děti už umí míň. Vnoučata to ještě tak neuměj. Teď už to taky upadá. Když potřebuju něco, tak řeknu tachtí rychle, aby rychle šla. Občas pár vět se svýma vrstevníkama.⁵⁰

V každém případě dosud platí pravidlo, že hantýrka se nezveřejňuje ani se nijak institucionálně nepředává nebo vyučuje. Její transgenerační přenos je kontaktní a probíhá primárně v rámci rodiny a sekundárně jako důsledek sociálního kontaktu při vykonávání profese.

Používání hantýrky jsem během konverzace zaznamenal u informátora pana Petra, který po mém sdělení, že rozumím, vkládal slova spontánně a rozhovor získal důvěrnější charakter. Někteří světšší považují hantýrku za určitou formu kulturního dědictví (srov. Janečková 2013: 30) a používání hantýrky „domácími“ nemusí být vnímáno pozitivně. Vyhrocenou situaci v reakci na zveřejnění malého slovníčku na internetovém blogu dokumentuje obrázek č. 2. Problémem otevřených diskuzních skupin na internetové síti je anonymita účastníků a s tím spojený výskyt vulgarismů a emotivních reakcí, které by aktér při osobním kontaktu nejspíše korigoval. S používáním světské hantýrky osobami „nesvětskými“ jsem se, částečně i jako aktér, setkal v prostředí technických zaměstnanců (kulisáci, rekvizitáři) Jihočeského divadla v 80. letech minulého století a její používání bylo jakousi módní záležitostí, jistý druh recese a zábavy. V tomto smyslu se naskytá určitá analogie s brněnskou plotnou, která zažívá v současné době renesanci právě díky zázemí brněnské divadelní scény a její používání již nemá

⁴⁷ paní Dana, rozhovor 2012

⁴⁸ pan Ladislav, rozhovor 2012

⁴⁹ pan Petr, rozhovor 2016

⁵⁰ paní Helferová (Skočovská 210:86)

Comments

1 **Polibmikulky** | 15. june 2011 at 8:49 | [React](#)

Halo ty dilinko akorát učíš chrapouny hantyrku !

2 **Danuš** | [Email](#) | 13. july 2011 at 14:00 | [React](#)

tví, to snad není možný, ještě budou chrapouni umět hantyrku :D :D A budou se vydávat za jauneráky

3 **sany** | 16. july 2011 at 17:29 | [React](#)

hallo ty ktetene proc ucis hantyrku pro chrapouny?? pak budou delat ze sebe neco co vubec nejsou.. dilinaci ;)

4 **vrchán** | [Email](#) | 7. january 2012 at 17:31 | [React](#)

Toho chrapouna co udělal tenhle blok by jsme měli rohnout, to týhal nějaký lačáček kádes ne? Halo vandráku zdechlej, chrapoun vzdycky zůstane chrapounem a nepomůže mu umět pár slovíček, a jen tak mezi náma diliňáku, máš tam dost chyb.

5 **Martin** | 19. january 2012 at 0:21 | [React](#)

Ahoj světský múje, já vás žeru; -) koukám tady v tom slovníku, některá slova jsou jasná, ani jsem nevěděl, že jsou vaše... no jo... dobrý, nic... ; -)

6 **jaunerák** | 13. february 2012 at 20:50 | [React](#)

už takhle gadže znaj dost slov a ještě takhle je učit. týháš dilino nebo co ? beztak týháš chrapoun onej ti do muje .

7 **Veronika** | 21. march 2012 at 19:55 | [React](#)

Všichni jste tu chrapouni chrapounský a hrajete si tu na světský vy gadžové abyste zdechli.

8 **levis** | [Email](#) | 23. march 2012 at 4:06 | [React](#)

naco si vy špíny hrajete zalezte do maringotek a držte hubu

9 **Nikola** | 25. march 2012 at 19:39 | [React](#)

[7]: Komu nadáváš? Děláš ostudu světským, kteří jsou na úrovni. Tolik světských a gádžů žijí v pohodě a nemusí se zrovna urážet: -D. Mám mezi světskými hodně opravdových přátel. Vše je jen o lidech: -). Tolik světských je už propojeno s gádži manželstvím, že je už těžké najít, jak bych to řekla "pravého" světského.

Přát někomu, aby zdechl je tak přizemní, že to může napsat jen chorá hlava. Všem světským pěknou sezonu a obecně všem lidem jen to dobré: -)))

10 **Nikola** | 25. march 2012 at 19:40 | [React](#)

stigma zahálčivé sociální vrstvy podsvětí, ale spíše vykazuje známky lokálního patriotismu. Světská hantýrka podle mého názoru nemá šanci opustit hranice skupiny, důvodem nemusí být její „globálnost“, to by mohlo být v jistém smyslu i výhodou, ale vysoké procento slov přejatých z romštiny. Výjimkou je její průnik do vězeňského slangu a tím i paradoxně ztráta původní kryptické funkce.

obrázek č. 2. zdroj: [online]. [cit. 2017-07-05]. Dostupné z: <http://hantyrka.blog.cz/>

7 Závěr

V závěru práce se vrátím k původní otázce, kdo jsou svěšší a jakým způsobem se toto rodově založené socioprofesionální společenství formovalo. Z etnografických i kriminalistických zdrojů je patrné, že v době vzniku tohoto dnes všeobecně používaného pojmu „světský“ tato kategorie zahrnovala širokou škálu nejen sociálních ale i etnických identit. Jako etnickou skupinu v tomto smyslu považují české a moravské Romy, jejichž zastoupení se v důsledku genocidy v průběhu druhé světové války redukovalo na minimum. Historie současných

světských rodů se datuje zhruba od konce 18. století a vzniká oddělením od usedlého obyvatelstva, zpravidla vykonáváním profese tradičně spojené s kočováním. K tomuto období vznikají rodové legendy, které v podstatě rezignují, respektive popírají dosavadní genealogii a společenský status a formují novou sociální identitu. V důsledku sociálního vyloučení ze strany „domácích“, omezenosti „sňatkového trhu“ a profesních preferencí se objevuje vysoký stupeň endogamie, rodového uspořádání a skupinové soudržnosti. Vnitřní hierarchie reflektuje velikost majetku a umělecké nebo gymnastické profese, ale je častým jevem, že v rámci jednoho rodu dochází k vykonávání všech profesí.

Původ slova „světský“ není doposud uspokojivě doložen. Jeho etymologický základ odhaduji na pomezí slov „světem jdoucí“ a „světák“, přičemž významově se jedná a odlišná slova. Domnívám se, že jde o slovo „vynalezené“ neromskými cikány jako způsob obrany proti legislativním zásahům do života kočovných osob.

V současné době, po roce 1989 se začíná v České Republice rozvíjet tradice pouliční hudební, artistické či divadelní produkce. Setkáváme s komplexní strukturou aktivit pouliční zábavy. Obecně se pro tento způsob výdělků používá slovo „busking“, a to především v anglofonních zemích, kde tento pojem zahrnuje celou škálu činností od hudebních nebo divadelních vystoupení, živých soch, mimických aktů, portrétování, artistických a žongléřských výkonů, stand-up comedy nebo foukání obřích bublin. Současní „buskeři“ ale nepocházejí z tradičních cirkusových rodin a způsob obživy a s tím spojený i životní styl není determinován rodinným prostředím. Fenomén „nového cirkusu“ prezentovaný např. v rámci mezinárodního festivalu Letní Letná se ideově rozchází s tradičním pojetím cirkusu.

Domnívám se, že tato oblast „new age světských“ je zajímavým tématem pro sociální antropologii, protože jakékoliv formě pouliční performace nebo buskingu, předchází přijetí identity buskera, tj. umělce nebo artisty, který přijímá odměnu na základě dobrovolného příspěvku kolemjdoucích. V souvislosti s buskingem se začínají formovat i aktivistická hnutí, která vystupují jako prostředník v dialogu s místní samosprávou a zároveň působí neformálním způsobem i směrem dovnitř komunity (kodex buskera). Tyto okolnosti lze považovat za faktory ovlivňující pocit sdílené identity buskerů.

Resumé

The theme of the thesis is a social group of nomadic people, who are considered to be a specific population characterized by an itinerant way of life, connected to certain professions, linguistic and cultural practices, traditions, and values. The thesis is based upon field work that comes from the method of recorded non-structured and semi-structured interviews with the members of a family of tightrope-walkers, funfair providers and traders, and entertainer minorities. A few basic questions addressed are: Identity and perception of social reality - the question of who the "traveler people" actually are? How do they refer themselves and how do they perceive themselves as distinct from the surrounding population; what makes them a specific subculture? Adaptive and economic strategies - issues associated with adaptation to a changing world and the success in the world of entertainment providers. Areas of kinship and marriage - the issue of choosing a marriage partner, which may be the most important question to maintain continuity and specific identity. Generational transfer of certain cultural traits - specific travelers parlance as argot or as a means of self-definition of identity.

Keywords: Gypsies, Traders, Entertainers, Carnies, Czech Republic, Argot, Nomads, Showpeople

8 Literatura

- BARTH, Fredrik, 1966. *Models of Social Organization*. Occasional Paper No. 23. London: Royal Anthropological Institute.
- BARTH, Fredrik, 1969. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. London: George Allen & Unwin.
- BARTOŠ, Jaroslav, 1963. *Loutkářská kronika*. Praha: Orbis.
- BEJČKOVÁ, Tereza, 2012. *Nářeční slovní zásoba obce Holštejn*. Brno. Diplomová práce. FF MU.
- BREDLER, František, 1914. *Slovník české hantýrky (tajné řeči zlodějské)*. Praha: Ferd. Krompe, Najemce knihtiskárny J. Kotrby
- DROBIL, Emil, 1909. „Světlem jdoucí“. Pp. 457 in: *Český lid* 18.
- ERIKSEN, Thomas Hylland, [2010] 2012. *Etnicita a nacionalismus*. Přeložil M. Jakoubek a kolektiv. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- HÁJEK, Václav, 1906. „Hantýrka (tajná řeč) zlodějská ze zač. XIX. století“. Pp. 46-48 in: *Český lid* 15.
- HANČL, Antonín, 1995. *Ejhle, cirkusy a varieté: První česká cirkusová encyklopedie*. Brno: Rovnost.
- HIML, Pavel, 2007. *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Argo
- HORVÁTHOVÁ, Jana, 2005. „Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích (aneb tušení souvislostí)“. *Romano džaniben – jevend*. 2005: 63–84.
- HUGO, Jan (ed), 2006. *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. Praha: Maxdorf.
- JANEČKOVÁ, Martina, 2013. *Světští na Plzeňsku*. Brno. Diplomová práce. FF MU.
- JENKINS, Richard. 1994. „Rethinking Ethnicity: Identity, Categorization and Power“. *Ethnic and Racial Studies* 17 (2): 197 – 223.
- JUDA, Karel, 1902. „Tajná řeč (hantýrka) zlodějů a šibalů“. Pp. 139–146 in: *Český lid* 11.
- KELLNEROVÁ, Květoslava, 2010. *Problematika dnešních cirkusů v České republice*. Pardubice. Bakalářská práce. FES UPCE.
- LÍPA, Jiří, 1960. „Poznámky k otázce cikánských prvků v českém argotu“. In *Rusko-české studie*. Praha: SPN.
- MATRAS, Yaron, 1998. „The Romani element in German secret languages: Jenisch and Rotwelsch“. Pp. 193-230 in: Y. Matras (ed.). *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- MORAVEC, Bedřich, 1895. „Světlem jdoucí. Řada figurek z našeho života venkovského“. Pp. 235-237 in: *Český lid* 4.
- NOVÁČEK, Otakar, 1929. *Brněnská plotna*. Brno: Nákladem dr. Otakara Nováčka
- NOVÁK, Rostislav, 2006. *6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého*. Praha. Diplomová práce. DAMU.
- OBERPFALZER, František, 1927. „Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch“. Pp. 176-186 in: *Naše řeč* 11(8). Praha.
- OBERPFALZER, František, 1934. „Argot a slangy“. Pp. 311- 375 in: *Československá vlastivěda III: Jazyk*. Praha: Sfinx
- PAVELČÍKOVÁ, Nina, 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945-1989*. Praha: ÚDVZK
- PODZIMEK, Jaroslav, 1937. „Slovníček Světská hantýrka“. In: *Bezpečnostní služba VII*. Praha: MNO
- POLANSKY, Paul, 1998. *Tiživé mlčení*. Praha: G plus G

PUCHMAJER, Antonín, Jaroslav, 1821. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben : dazu als Anhang die Hantýrka, oder die Čechische Diebessprache*. Praha: Auf Kosten der Josepha verwittweten Vetterl von Wildenbrunn.

SKOČOVSKÁ, Markéta, 2010. *Světští: Identita a základní kulturní rysy*. Praha. Diplomová práce. FF UK.

SMETANA, Josef, 1928. „Světlem jdoucí na Slánsku“. Pp. 244-248 in: *Český lid* 28.

STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka, 2007. *Cizincem na Moravě*. Brno: Matice moravská.

ŠTURMA, Jaroslav, 1959. „Zkušenosti z boje proti trestné činnosti světských osob“. Pp. 344-356 in: *Kriminalistický sborník* 8. Praha: Kriminalistický ústav.

SUK, Jaroslav, 1993. *Několik slangových slovníků*, Praha: Inverze

van den Berghe, Pierre, L., 1981. *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier.

TLAMSOVÁ Hanka, 2016. *Loutkoherci, gymnasté, kramáři a šlejšfíři. Proměny životních strategií světských rodů od konce 18. do počátku 20. století*. České Budějovice. Diplomová práce. FF JU.

TYKAČ, Jan, 1902. „Kočující obchodníci“. Pp. 371-375 in: *Český lid* 11.

Internetové zdroje:

HORVÁTHOVÁ, Jana, 2005. „Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích (aneb tušení souvislostí)“. *Romano džaniben – jevend* [online]. (63–84) [cit. 23.04.2018]. ISSN 1210-8545. Dostupné z

<http://www.dzaniben.cz/files/3a29b999000e31a1952f3c73d0e28f58.pdf>